

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ
SERGIJE DIMITRIJEVIC

ИДЕОЛОШКЕ БОРБЕ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА КЛАСНОГ
РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ
У СРБИЈИ

LUTTES IDÉOLOGIQUES AYANT PRELUDE À LA CRÉATION
DU MOUVEMENT OUVRIER DE CLASSE ET AU PARTI
SOCIAL-DÉMOCRATE EN SERBIE

Отисак из зборника радова *Живот и дело Радована Драговића*
(Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. XXXIII,
Одељење друштвених наука, књ. 8)

Extrait du recueil des travaux *Radovan Dragović — sa vie et son oeuvre*
(Conférences scientifiques de l'Académie serbe des sciences et des arts,
tome XXXIII, Classe des sciences sociales, tome 8)

БЕОГРАД

1987

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ИДЕОЛОШКЕ БОРБЕ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА КЛАСНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ У СРБИЈИ

Социјалистички покрет у Србији у другој половини XIX века настајао је у условима неразвијених капиталистичких односа под утицајем социјалистичких идеја које су долазиле из руског, немачког и француског језичког подручја. Он је тада представљао напредни идејно-политички покрет заснован на критици постојећег друштва, који је дотадашњим друштвеним односима супротстављао боље и праведније односе будућег социјалистичког друштва. Као такав он је био смеша разних утопистичких, народњачких, марксистичких и анархистичких схватања. Њега су прихватили не само релативно малобројни радници већ и бројне занатлије и интелектуалци а гдегде, посебно захваљујући социјалистичкој агитацији В. Пелагића, и приличан број сељака.

У крилу таквог социјалистичког покрета под утицајем капиталистичког развитка, продирања марксистичких схватања, прихватања ових идеја од стране појединих млађих интелектуалаца, преношења искустава иностраних радничких покрета од стране наших радника фронташа, пораста бројности радничке класе и њеног све јачег класног буђења које се одвијало под утицајем научног социјализма, развијао се нови изразито пролетерски социјализам.

Тако је из нашег унутрашњег класног и идејног развитка сазрела потреба за променом читаве концепције и карактера социјалистичког покрета у Србији.

Да су стара схватања била превазиђена, речито показује одумирање занатлијско-радничких организација, покретање *Социјал-Демократија*, првог социјалистичког радничког листа марксистичке оријентације у Србији (1895-1896) и појава у 1896-ој години нових уже конципираних радничких друштава (нпр. Радничког друштва у Неготину) и радничких организација синдикалне оријентације (нпр. Опанчарског радничког друштва).

Мада је у самом почетку излажења *Социјал-Демократија* од 23. априла 1895. г. његов „главни уредник“ и фактички главни уредник био Живојни Балугић, од бр. 18, тј. од 20. VIII 1895. г. појављује се његов редакциони одбор, који је постојао и од самог почетка његовог излажења. Његов председник био је Андра Банковић, а чланови Андра Ристић, То-

ша Стојановић, геометар, Тима Оморац, типограф, Будимир Николајевић, студент медицине, а можда и обилни плодни сарадник Драгутин Николић — Кауцки, геометар.¹

Група социјалиста која се окупила око *Социјал-Демократија* и стајала на челу овог првог марксистичког листа у Србији одиграла је велику улогу у буђењу класне свести пролетаријата, у његовом усмеравању у правцу стварања чисто радничких организација синдикалног карактера.²

Већ у првом броју овог листа од 23. априла 1895. г. редакција изјављује: „Главна тежња нашег листа биће да се радници организују и дођу до свести о себи као једном особитом сталежу друштвеном“.

„Главно стварање наше биће управљено томе да од радника створимо независну политичку странку“.³

Одмах затим излази непоћписан чланак *Стручна радничка удружења*, у коме се каже: „Сва удружења у селу или вароши која би склопили сами радници било у циљу материјалног помагања било у жељи узајамног обавештавања или чак и забаве биће језгро из кога ће се моћи развити социјалистички покрет, само ако им ми на време обратимо довољно пажњу“.

„Стручно — а то значи чисто радничка-удружења треба да постану најомиљенија средина у којој ће се социјалисти кретати и коју ће они вазпитавати“.

Онда закључује:

„На вама је интелигентнији претставници нове науке да што пре и што свестраније проводите на организовању радничких удружења у свим местима и тиме спремите прве услове за велику и јаку странку која ће свету извојевати једнакост и праведност“.⁴

Ускоро затим се поставља и питање економске борбе синдикалних организација: „Ми тражимо да радници имају право да склапају савезе у цели заједничког отпора капиталу и његовим тежњама, да у свим гранама привредним они могу, кад год нађу да је то у њиховом интересу, да ступе у коалицију било у цели смањивања радног дана било у цели ублажавања саме дисциплине при послу. Шеста тачка наша⁵ значи да радници имају право да удруженом снагом изађу на бранику својих сталешких права, да у затвореним редовима ступе у борбу против данашњих неправди“.⁶

Почетком 1896. године, 20. јануара, створена је прва синдикална радничка организација у Србији, *Опанчарско радничко друштво*, а захваљујући претходним напорима покојног Тиме Оморца и Дружина типографских радника прима карактер радничке синдикалне организације итд.⁷

Настојања социјалиста окупљених око редакције *Социјал-Демократија* да створе чисто раднички социјалистички покрет јасно су

¹ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације на крају XIX века, Београд 1953, 12.*

² С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 14. и 25.

³ *Да се представимо*, Социјал-Демократ 1 23. IV 1895.

⁴ *Стручна радничка удружења*, Социјал-Демократ 3 7. V 1895.

⁵ Првих пет тачака овог програма набројане су у чланку: *Наш и радикални програм*, Социјал-Демократ 3 7. V 1895.

⁶ Аноним, *Радници и право удруживања*, Социјал-Демократ 5 21 V 1895.

⁷ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 22-27.

изражена у чланку Драгутина Николића — Кауцког: *Наши захтеви*, објављеног заједно са чланком Карла Маркса *Класинска борба*.

Пишући о антагонизму интереса између капиталиста и радника, Д. Николић закључује:

„*Као резултат њиховог антагонизма, њихове сопствености и сувишности интереса између капиталиста и радника — пролетерија јавља се класинска борба*. Истичу се тежње радне класе, пролетаријата, формулисане, истакнуте као захтеви радничке организације, као засебне друштвене класе са нарочитим класним интересима — као програм радничке Социјал-демократске странке, чија је борба управљена на то, да постане политички моћна — да приватну сопственост учини општом, друштвеном, тиме уништи све беле и невоље које се јављају као последице овакве организације“.⁸

⁸ Драг. М. Н. Николић, *Наши захтеви /Писмо друговима — радницима у Чачку/, Социјал-Демократ 8, 25. II 1896.*

М. Вукомановић, полазећи од настојања и улаганих напора да се створе радничка удружења, синдикалне организације и партија која би из њих произашла, сматра да се „Модерни раднички покрет у Србији развијао по обрасцу који је у основи прихваћен 1896/6, који је јасније формулисан 1900/1901, године и потврђен на I конгресу Радничког Савеза“, да се „основне концепције у погледу организовања радника састоје у оријентацији на оснивање првенствено општих радничких друштава, па онда ако има услова и синдикалних организација, с тим да се упоредо врше припреме за оснивање Социјалдемократске партије, односно од 1903. њених месних организација“. При томе он пише: „Као изразити заступници ове концепције били су Коста Јовановић и Милорад Поповић“ и супротставља их „групи младих социјалиста предвођених Радованом Драговићем и Димитријем Туцовићем, у којој је важну улогу играо и Драгиша Лапчевић...“, који су наводно сматрали у јесен 1903. „да су сазрели услови за превазилажење наведене концепције и за радикалну реорганизацију покрета“ /М. Вукомановић, *Главни раднички савез Србије од I до III конгреса*, сепарат из Токова револуције X-XI, Београд 1974-1975, 174/.

Пренаглашавајући улогу К. Јовановића и М. Поповића у процесу стварања социјалистичког радничког покрета, неоправдано везујући сва ова настојања за ову двојицу, стално их истичући у први план, М. Вукомановић изоставља све друге који су у самом почетку радили на удруживању радника, посебно редакцију Социјал-Демократа као и Одбор за вођство покрета створен средином деведесетих година XIX века, у којем су несумњиво велику улогу играли Андрија Банковић, столарски радник и Милош Обрадовић, металски радник, који су редовно председавали свим састанцима социјалиста, водили дискусије и давали им класну оријентацију /Аноним, *Некролој Банковићу*, Радничке новине бр. 199, 1911; С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 7, 78-79, 80/.

Уз то, он изоставља Тошу Стојановића, геометра, Тиму Омореа, типографа, Драгутина Николића-Кауцког, геометра, Милана Годоровића-Бечлију, обућарског радника, Илију Гвозденовића, геометра итд., који су имали значајну улогу у стварању првих радничких организација 1895/1896 /С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 23, 27, 33, 34, 38, 42, итд./.

Сви српски социјалисти који су радили на класном организовању радника, почевши од групе окупљене око редакције *Социјал-Демократија*, а касније, после уништења ових зачетка класног радничког покрета, Драговића и Туцовића, стварали су и прихватили радничка друштва, синдикалне организације и партију која би из њих произашла. Зашто онда М. Вукомановић супротставља К. Јовановићу и М. Поповићу, Р. Драговића и Д. Туцовића, као неке раније непостојеће субјекте? Зашто он везује стварање ових организација првенствено за К. Јовановића и М. Поповића *Када се социјалистичко јези ро окуљено око редакције Социјал-Демократија изјашњавало о њиховој пре но што су они дошли до изражаја*, кад нису били једини који су пре 1904. г. стварали радничка друштва и синдикалне организације, кад су Р. Драговић и Д. Туцовић имали велику улогу у стварању Београдског радничког друштва и синдикалних организација у периоду од 1901. до I конгреса ГПС?

У том свом излагању М. Вукомановић је био делимично заведен ставовима Д. Лапчевића, који је са своје стране погрешно приказао улогу М. Поповића у периоду излагања *Социјал-Демократија* /Д. Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928, 134 — напомена 155 и кратка биографија М. П. на крају те књиге; Исти, *Историја социјализма у Србији*, Београд 1922, 122/. То је вероватно дошло, на једној

Појава првих класних радничких организација условила је да се стари и нови социјалисти позабаве питањем будуће оријентације читавог социјалистичког покрета.

Постојање ове дилеме да се сагледати из правила првих радничких друштава створених 1896/1897. и 1901. године.

Карактеристично је да статути *Радничкој друштва у Хеј оџину*, створеног 1896, предвиђају да чланови друштва могу бити само радници, тј. текстуелно „Чланови Друштва мој у биџи радници и раднице које ујрава љрими...” — чл. 3⁹ а правила *Радничкој друштва у Београду*, прихваћена под утицајем групе Ј. Скерлића 1897, отварају врата свим осталим. У њиховом чл. 6 пише: „Редовни члан друштва може бити сваки грађанин или грађанка који испуњава дужност овим правилима и правилником прописане“.¹⁰

За разлику од *Радничкој друштва у Хеј оџину*, коме је био циљ: „материјално помагање и умно усавршавање својих чланова (чл. 1) који је имао да се постигне између осталог и претресањем „опште радничких питања“ (чл. 2. тачка В), задатак *Радничкој друштва у Београду* није имао класно обележје, није прелазео уобичајене оквире просветних друштава и гласно је: „Друштвен је задатак умно и морално унапређење својих чланова“ — чл. 3.¹¹

Касније, 1901, под непосредним утицајем Р. Драговића, ствара се *Београдско радничко друштво*¹², које има изразито класни карактер.

У правилима *Београдској радничкој друштва* пише: „Редован члан може бити сваки радник и радница...”

Уз то је речено да оно свој циљ „да ради на умном и моралном унапређењу својих чланова“ (чл. 2), постиже између осталог „расправљањем појединих питања радничког живота, изузимајући веру у политику“ (чл. 3) — што је вероватно унето због постојећих политичких прилика.¹³

Дакле, *Радничко друштво у Хеј оџину* из 1896. и *Београдско радничко друштво* из 1901. г. биле су заиста класне организације пролетаријата, док је *Радничко друштво у Београду* из 1897, створено под утицајем групе Ј. Скерлића, имало само радничку форму иза које се скривала једна сасвим друга садржина — малограђански концепт социјалистичког покрета.

У време стварања првих радничких организација око 1896/97. г. појавиле су се у српском социјалистичком покрету две алтернативе.

Једна је била градити широки политички покрет опозиционог карактера који би обухватао средње и сиромашне слојеве града и села.

страни, зато што је Д. Лапчевић у то време боравио у Пожези, на другој страни, зато што је као присталица старих схватања социјализма истицао 1922. и 1928. г. лица са којима се солидарисао у периоду до стварања странке, а касније се супротстављао њиховом искључењу. Зато их он и ставља у први план.

На стварну улогу М. Поповића у социјалистичком покрету 1895/86. г. осврнућемо се у напмени 26.

На улогу К. Јовановића у радничком покрету осврнућемо се касније, кад ћемо приказати идеолошке борбе на почетку XX века. — Види напомену 51.

⁹ Д. Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928, 146 — Прештампано: *Први конгрес ССДП и ГРС*, Београд 1953, 30.

¹⁰ Историјски архив КПЈ, Београд..., 11; *Први конгрес ССДП и ГРС*, 22.

¹¹ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 35-38.

¹² С. Димитријевић, *Радован Драговић*, Београд 1978, 25, и 29, нап. 44.

¹³ Д. Лапчевић, *Положај...*, 148-151; Прештампано: *Први конгрес ССДП и ГРС*, 42-47, посебно стр. 44.

Ову алтернативу су заступали углавном интелектуалци (предвођени Ј. Скерлићем).¹⁴

То су били омладинци који су постајали социјалисти углавном под утицајем Светозара Марковића и Весе Пелагића и слабо су познавали марксизам. Зато су прихватили и многа схватања старих српских социјалиста.

Сам Ј. Скерлић, који се уписао на Филозофски факултет 1895, који је тада, школске 1896/1897, био предводник студената социјалиста и председник обновљеног клуба великошколаца социјалиста (почетком 1897),¹⁵ формирао се као социјалиста под истим утицајем С. Марковића и В. Пелагића.¹⁶

Уз то се Ј. Скерлић упознаје у периоду излагања *Социјал-Демократија* са француским социјалистима изразито идеалистичке оријентације, који су се знатно разликовали од научног социјализма Маркса и Енгелса, и представљали различите облике утопистичког и реформистичког малограђанског социјализма.¹⁷

Да би добили представу о идеалистичкој концепцији социјализма Ж. Ренара, који је извршио пресудан утицај на Ј. Скерлића, навешћемо белешку уредништва *Социјал-Демократија*, одштампану приликом објављивања једног другог писма овог француског социјалисте упућеног ђацима.

У њој стоји да, Жорж „Ренар, као следбеник великог филозофа — радника Беноа Малона, сматра социјализам за ствар срца као и мозга. Маркс и Енгелс сматрали су социјализам као једно економско учење, док Малон, Ренар, Жан Жорес оснивају га на љубав према човечанству, на симпатијама и алтруизму сматрајући га за обновљење друштва у моралном погледу“.¹⁸

Ова становишта заступала су и недовољно класно диференцирана лица, која су из редова радикала пришла социјализму, која су припадала ранијем социјалистичком покрету и носила у себи већ превазиђена схватања о његовом карактеру (случај Д. Лапчевића).¹⁹

¹⁴ При томе не треба заборавити да је на основу проучавања Ж. Младеновића Ј. Скерлић пришао социјализму врло рано, још кад је био у VI разреду гимназије, школске 1892/1893, године /Ж. Младеновић, *Младоси Јована Скерлића*, Београд 1940, 146/.

¹⁵ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 36, и 37, напомена 98 и 99.

¹⁶ О томе Ж. Младеновић, *Младоси Јована Скерлића*, 148-149, 244-247.

¹⁷ У том периоду он упознаје идеје Аргириадеса, чији је реферат користио за приказ књига које су писале против рата

/Ск., *Две књиге проишав раџа*, Социјал-Демократ 25-26, 8. и 15. X 1895/; Леконта де Лила, Франсоа Копеа, Емила Золе / Ск., *Три велика француска писца о социјализму*, Социјал-Демократ 35. и 25. X 1895. и 1, 1. I 1896 / Жоржа Ренара, *Социјалистичко писмо — Ђацима социјалистима*, Социјал-Демократ 5, 4. II 1895/.

Ж. Младеновић иде још даље. Он констатује: „Он Скерлић је био социјалиста само по имену, док је по схватањима био радикалски расположен демократа“ /Ibid, 271/.

¹⁸ Ж. Ренар, *Социјалистичко писмо — ђацима социјалистима*, Социјал-Демократ 23-25, 24. IX, 1. и 8. X 1895. — Белешка је објављена уз први наставак.

¹⁹ Д. Лапчевић, који иступа као социјалиста врло рано, јавља се као један од иницијатора за оснивање Социјалистичке партије 1892. г. (Д. Лапчевић, *Покушаји за оснивање партије*, Радничке новине 95, 24. X 1904, додатак; Прештампано: ССДП I, 295-296; Исти, *Историја социјализма у Србији*, Београд 1922, 111-112; В. Ђорђевић, *Покушаји стварања социјалистичке партије у Србији и оснивање ССДП 1903. године*, Посебан отисак из Токва револуције IX, Београд 1973, 327-329) био је изабран 1893. године на листи Радикалне странке за председника пожешке општине /Л. Павићевић, *Развитак радничкој покретија у Србији*, 32/. Он је све до краја XIX века укључен у рад радикалне странке, уређује радикал-

Треба подвући да су многе присталице таквих становишта имале и амбиције да постану посланици. То је био случај са Костом Јовановићем, Драгишом Лапчевићем и др.²⁰

Што се тиче Милорада Поповића, који је од 1896. г. боравио у иностранству, на његове ћемо се ставове детаљније осврнути нешто касније, од 1900, кад се он преко сарадње у социјалистичкој штампи укључује у овај спор, износећи једну класну али истовремено и посебну, синдикалистичку обојену концепцију социјалистичког покрета.

ни лист *Златибор* „У време подвајања Радикалне странке, улази у Самосталну странку“. Године 1901. на једном збору у Ужицу поцепео је радикале и „ударио темеље новој Самосталној странци за округ ужички“. На основу једног писма Теофила Сарвана из Пожеге упућеног 30. јуна 1901. Љуби Стојановићу С. Игњић закључује „да је Драгиша Лапчевић, поред ширења социјалистичких идеја и рада у радничким групама и друштвима, радио активно и у Самосталној странци“ /С. Игњић, *Од првих зачетака до 1903* — у књизи: *Раднички покрет у ужичкој краји*, Београд 1965, 26-27, 56-57, и 64/.

На основу изнетих података слободно се може закључити да је Д. Лапчевић све до 1901. године сарађивао прво са радикалима, а касније са самосталцима.

Он понова остварује сарадњу са самосталцима у првој половини 1903. године кад се одваја од социјалиста и сарађује у самосталском листу *Огјек*, пишући о социјалистичком покрету /С. Димитријевић, Р. Драговић, 87, напомена 223/.

²⁰ Тако, нпр. Коста Јовановић, који је на II конгресу ССД странке изјавио да „се не би примио секретара у странци, да је био присутан кад су га бирали“ на I конгресу Странке /Записник II Конгреса ССД Странке; Прештампано: ССДП I, 211/, ту дужност је ускоро напустио. Добивши стипендију и отишавши у иностранство, прихвата се одмах из оснивачког конгреса, почетком септембра 1903. г. посланичке кандидатуре на листи те партије за Београд, као њен први кандидат-носилац листе /Партијске објаве, Радничке новине 47, 2. IX 1903; Прештампано ССДП I, 92/.

Драгиша Лапчевић у свом писму упућеном из Пожеге 8. јуна 1897. г. Јовану Скерлићу у Београд пише о томе како наводно нема амбиције да буде посланик, како је одбио радикалску кандидацију а једновремено је спреман га прихвати да буде социјалистички кандидат. Доносимо делове писма који се односе на то:

„Моје писмо ти си веома незгодно протумачио. Ја немам амбиције да будем посланик, нити ме привлачи част посланичког кандидата. Ја сам био кандидован као што знаш и у Главном Одбору С. Д.: Радикалне странке *једној ласно* утврђен *љрви* из округа. Али, писмо моје, које је и теби познато а којим сам категорички одбио кандидацију било је средство да се ослободим те напасти, да у глазираном *Огјеку* изађем као посланички кандидат.

Пријатељи моји и мога јавног рада, љутили су се на то моје одлучно одбијање кандидације, и нудили су ме упорно, да ме кандидују као социјалисту. Ја сам и ту понуду одбио из два разлога: 1. Што сад и не желим бити посланик, и 2. Што ми, социјалистичка група још нисмо донели одлуку о држању у изборима.

Смисао мога писма, на чланак послатог, тај је да се ми на биралишту појавимо засебно, као група социјалистичка. То би било корисно и за успешнију и скорију организацију, а то би, у исто време, било најлепше обележје нашег покрета. Да ли би ми колико посланика добили, сасвим је споредна ствар.

Ја, дакле нити сам намеравао нити намеравам кандидовати се. С. Д.: као радикал. Кандидације би се примио само у случају, кад би то од мене захтевала наша група, а сматрао бих да тим чиним жртву“.

Једновремено Д. Лапчевић тражи од Ј. Скерлића упутство о гласању на посредним изборима:

„Јавите ми оћемо ли гласати за поверенике, и ако будемо где изабрати за поверенике, како ћемо гласати за посланике. Да ли за кандидате најближе нама, или за чисте социјалисте. То је веома нужно знати, да би свуда удесили подједнако држање“.

Да је Д. Лапчевић у то време гледао на социјалистички покрет првенствено као политичку парламентарну странку, видимо из следећег пасуса овог писма:

„Ове су прилике веома важне и вредне више обазривости и такта; но мени се чини да их ви и не опажате. Оне су душу дале да се згодно употребе на убрзању тренутка, кад ће се извести организација наше странке“ /Факсимил писма објављеног у књизи Ж. Младеновића, *Млагоси Јована Скерлића*, 239/.

Другу алтернативу, изградњу чистог класног радничког покрета заступали су радници, који су са буђењем класне свести у њима, упознавајући инострана искуства, сагледавали неопходност класне борбе и тражили стварање синдикалних и политичких организација класног карактера. Они су први раскрстили са старим концептима социјалистичког покрета и повели борбу за нови класни раднички социјалдемократски покрет. То је била група радника окупљена око Андре Банковића, која је 1896. г. дошла у отворени сукоб са интелектуалцима, заступницима прве алтернативе.²¹

Њима су се од 1900. г. придружили млади социјалисти који нису били оптерећени старим схватањима социјализма, који су критички разматрали а затим напустили ранију оријентацију српског социјалистичког покрета и изграђивали се као марксисти (нпр. Р. Драговић и Д. Туцовић).

Било је и социјалиста који су лутали између ове две алтернативе. Такав је био Коста Јовановић. Он је прихватао класне радничке организације и активно радио на њиховом стварању и организовању, али се је истовремено борио за широке не класне оквири социјалистичког покрета.²²

Идеолошка борба крајем XIX и почетком XX века у социјалистичком покрету била је последица нужности разграничавања реформистичких малограђанских социјалистичких схватања занатлија и интелектуалаца од класних ставова борбеног пролетаријата који је изграђивао раднички покрет са перспективом револуционарног освајања власти, стварајући класне радничке, социјалдемократске организације.

Тај идеолошки сукоб није карактеристичан само за Србију. Он је у то време постојао у оквиру читаве Друге интернационале.

Па ипак, ова идеолошка борба у Србији није била обичан продор постојећих схватања из других европских земаља. Она је произилазила из саме специфичности класних односа у Србији, који су са једне стране условили ранију смешу социјалистичких схватања, који су у току даљег друштвеног развитака условили диференцирање поменутих социјалистичких струја.

²¹ О том сукобу С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 31-32, 36, и 82-4, као и писмо Ј. Скерлића од 13. II 1903. упућено Р. Драговићу, у коме се каже: „Ви сте у листу Радничке новине не противници, него систематски *душмани* свију нас који не мислимо као и ви“; па онда додаје: „У нашим редовима били су такви сукоби још 1896, како нисмо могли заједно радити, ми смо се растали“/Ibid, 31, напомена 88; Цео текст писма прештампан ССДП I, 396/.

²² Да је Коста Јовановић био присталица социјалистичког покрета које не би био изразито раднички, најбоље се види из једног његовог ретроспективног чланка објављеног 1924. године.

У њему он пише: „Прелом у социјалистичком покрету учинио је крај и социјалистичкој акцији Скерлића. Ситнобуржоаски социјализам деведесетих година уступао је место више мање пролетерском социјализму који је узимао карактер секташтва. Екстремисти су почели да надвлађују над нама умереним, који смо сматрали да социјализам у Србији треба да буде *прејсташављен на једну ширу основу од покрета индустријској пролетаријата која је у Србији било мало. Нас су изв. марксистије окривљавали као реформисте, Берништајнианце, Жоресисте*, и ми смо пали као жртва овога екстремног правца“ /Коста Јовановић, *Јован Скерлић и социјалистички покрет у Србији*, Српски књижевни гласник 2, 16. V 1924 — наше подвлачење/.

Постојеће идејне борбе на европском плану само су доприносиле и обогаћивале борбу која је исходила из нашег сопственог друштвено-политичког развика.

Постојећи фронтови унутар европског социјалистичког покрета пружили су допунске аргументе за полемике у нашој земљи припадницима свих социјалистичких струја. Зато после стварања ССДС листови две главне социјалистичке групе, партијске и антипартијске, често прештампавају иностране полемичке чланке о спорним питањима не би ли таквим допунским аргументима придобили присталице социјалистичког покрета за своја схватања.²³

При томе треба узети у обзир да су се неки инострани социјалистички покрети, посебно бројни покрети малограђанске оријентације у Француској, који су се јавили поред марксиста (Гедиста) били врло различити. У тој су се земљи оформиле социјалистичке струје које су се међусобно разилазиле по најкрупнијим питањима, као што су, нпр., однос према буржоаској власти, грађанским партијама, министријалистима, синдикалним организацијама, партији, централизацији покрета, генералном штрајку итд.

Зато су ови инострани утицаји продирали у нашу земљу овисно од идеолошке повезаности њихових носилаца са овом или оном групом или жариштем социјалистичких мисли у иностранству, са личним утицајем који су појединци извршили на њих.

О личности Ј. Скерлића идејне поставке самосталних радикала испреплићу се опортунистичким ставовима Александра Милерана, Жана Жореса, Едварда Бернштајна.

Антипартијски лист *Свест* преноси чланке Жоржа Сорела, једног од теоретичара анархосиндикализма.

Преко Милорада Поповића продиру синдикалистичка схватања карактеристична за групу бланкиста са Вајаном и Аргириадесом на челу, са којом је М. Поповић био повезан.

При томе сваки од поменутих немарксистичких идеолога социјализма у Србији изграђивао се под утицајем више таквих струја. Из свих тих разлога свако је од њих наступао са некаквим посебним схватањима. Зато су се они и међусобно знатно разликовали.

Насупрот њима класни раднички покрет марксистичке оријентације представљао је релативно хомогену групу. Мала су се и они међусобно разликовали у прилазима појединим питањима практичне политике и метода борбе, они су, кад је био у питању однос према малограђанском

²³ Тако, нпр. група око Скерлића објављује у Првомајском спису за 1898. г. писмо Жоржа Ренара, које садржи истоветне ставове са политичком платформом коју су они неколико дана раније прихватили у првомајском прогласу — плакати, а опозициони антипартијски лист *Свест* прештампао 1904. г. чланке Ж. Ренара и Жоржа Сорела: Жорж Ренар, *Социјалистичка писма учитељима*, *Свест* 1-3 1904; Жорж Сорел, *Морал и социјализам*, *Свест* 4-5, 1904.

Марксистичка група предвођена Р. Драговићем објављује у време најжешћег сукоба са групом Ново Време чланак К. Кауцког о односу партије и синдиката: К. Кауцки, *О неутралности синдиката*, Радничке новине 97, 1. XII 1904; и прештампава чланке Владимира Илића, под псеудонимом *Н. Лењина*, из периода борбе за стварање партије револуционарног типа: Н. Лењин, *Шта значи „слобода кришке“*, Радничке новине 100, 11. XII 1904; Н. Лењин, *Енелс о заједници борбе*, Радничке новине 103, 25. XII 1904, додатак.

социјализму, наступали углавном јединствено, пошто их је марксистичка концепција друштвеног развита међусобно повезивала.

Уз то, Р. Драговић, који је врло рано сагледао бесперспективност стављања у први план социјалистичке агитације вођене међу ђацима и интелектуалцима,²⁴ изградио је на марксистичким основама један јасан чисто класни концепт социјалистичког покрета, борио се и изборио да се он оствари. У том концепту интелектуалци су били прихватљиви само у случају да извршавају и заступају интересе радног народа и подржавају борбу и историјске циљеве радничке класе, пошто су само у том случају били носиоци друштвеног прогреса.

Зачеци размимоилажења

Чим су радници, који су упознали иностране покрете социјалдемократске оријентације уз подршку млађих интелектуалаца, који су се одушевљавали марксизмом, мада су га слабо познавали, покренули *Социјал-Демокрацију*, први српски лист марксистичке оријентације, и почели да инсистирају на стварању првих радничких удружења, напоредо са рађањем класног радничког покрета, чији су изразити представници и браниоци били Андра Банковић и Тима Оморац, нужно су отпочели расправе са носиоцима старих схватања социјалистичког покрета, присталицама мешовитих занатлијско-радничких удружења и поборницима идеалистичко-утопистичких схватања социјализма.

Међу онима који су се придружили овој тад новој оријентацији социјалистичког покрета налази се и група младих геометара који су активно помагали настојања радника. Међу њима треба посебно поменути Тошу Стојановића, који је био члан редакционог одбора *Социјал-Демокрација* и Драгутина Николића — Кауцког, његовог плодног сарадника, који је вероватно исто тако улазио у тај одбор. (Од његових написа посебно истичемо већ поменути чланак *Наши захтеви*, у којем приказује класне антагонизме капиталистичког друштва, класну борбу и њене перспективе.)²⁵

Међу онима који су се нешто касније придружили борби за стварање социјалистичког радничког покрета налазимо Милорада Поповића, који у периоду 1895/1896, ради на буђењу класне свести код радника.²⁶

У време кад се ово ново схватање социјалистичког покрета супротстављало његовом ранијем схватању као покрету занатлија, радника и сељака које се бори за друштвену правду, још 1895. године појавио се чланак Драгутина Николића — Кауцког *О задацима социјалистија*, у коме се аутор супроставља учешћу сељака у првој фази формирања социјалистичког радничког покрета.

²⁴ В. писмо Р. Драговића упућено 1896. или 1897. г. својим васпитаницима у Ужицу и његово писмо упућено 23. октобра 1898. г. Д. Туцовићу у Ужице. — С. Димитријевић, Р. Драговић, *Писма бр. 1 и 4.* 253 и 258-260.

²⁵ Социјал-Демократ 8, 25. II 1896.

²⁶ Пошто поједини аутори инсистирају на великој улози М. Поповића у стварању синдикалних организација у периоду 1895/6, задржаћемо се детаљније на питању његовог деловања у време излажења Социјал-Демократа.

Ако прегледамо потписане чланке, видимо да је његова сарадња почела 16. VII 1895, готово три месеца после покретања овог листа, много касније од чланака у којима се поставља питање синдикалних организација које смо навели.

Интерпретирајући брошуру Ђ. Плеханова истог назива, Д. Николић разликује земље где постоје и где не постоје формиране радничке партије.²⁷

У вези са тим он констатује: „Агитација социјалиста међу сељаке не стоји ни у каквој опреци са „теоријским схватањем“ но рад на томе не може да послужи као опште правило. Сва заплетеност у томе долази отуд, што има огромне разлике у томе, да ли се једна *радничка партија*

У првом свом чланку *Писмо нишким радницима*, потписаном *Милорад Поповић*, радник и датираном: Митровица, јула 1895, указује се само на пропагирање социјализма: „Вама је браћо дужност да ширите радничка начела на све стране“ (Социјал-Демократ 13, 16. VII 1895).

Синдикалне организације не помињу се ни у његовим каснијим чланцима: 2/М., *Хајдучије*, допис из Карановца („Краљева“ — Социјал-Демократ 21, 10. IX 1895). 3/М., „*Бојкош*“, *Народни суд* (Социјал-Демократ 29, 12. IX 1895).

Међу чланцима М. Поповића посебно је интересантна серија чланака: *Писма радницима*, потписана са *Бесправни пролетер*, објављена пред крај излагање овог листа 1896. г. У њој налазимо позиве гладним, голим и бескућницима. У њој се указује: на постојеће супротности у капиталистичком друштву; осуђује такав поредак; хвали поредак који ће настати на његовом гробљу; говори о пролетаријату као представнику новог друштва који ће покопати старо друштво; помиње отпор и организацију радника на западу, социјалну револуцију као циљ и право радника на социјалну револуцију и каже: „Да пролетаријат може да изврши социјалну револуцију потребно је да је груписан и организован, а за то је најзгоднија његова политичка организација у нарочиту политичку странку“ — али се *нигде не помињу економска борба и радничке синдикалне организације* (Бесправни пролетер, *Писма радницима I-V*, Социјал-Демократ 10, 11, 13, 14, 15 од 10. III; 14. и 28. IV и 12. и 21. V 1896 — последњи наставак је датиран: мај 1896, Београд).

Погледајмо ко ради на стварању прве синдикалне радничке организације створене у Србији, *Опанчарској радничкој друштва*.

У листу *Социјал-Демократ* налазимо детаљне податке о лицима која су учествовала у стварању *Опанчарској радничкој друштва* 1896. године. Из ових података видимо да су у томе учествовали поред бројних опанчарских радника: Будимир Николајевић, правник, Јован Скерлић, филозоф, који су ушли у одбор за израду правила ове организације и Драгутин Николић — Кауцки, геометар, који постаје деловођа прве управе овог друштва, али се *Милорад Поповић није помиње*. (Социјал-Демократ 4, 5 и 10 од 28. I, 4. II и 10. III 1896; прештамано: Д. Лапчевић, *Организација и борба опанчарских радника*, Крагујевац 1909, 26, 27-28, 29; Уп. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 23)

Напомињемо да је по Д. Лапчевићу М. Поповић тада радио и на стварању наших првих синдикалних организација (Б. напомену 8), о чему нисмо нашли конкретних података.

Проучивши све написе означене именом Милорада Поповића или његовим иницијалима објављеним у српској социјалистичкој периодици (укључујући Радничке календаре и првомајске списе) од 1895. године на даље, дошли смо до закључка да је он отпочео акцију за организовање синдиката тек од 1900. године.

То тврди и сам М. Поповић који указује да је почео да пише о синдикалцима 1900. „Још онда кад синдикати у Србији нису постојали, ја сам писао у *Напреду* и у *Раг. листу* (1900. год.)

О потреби синдиката (М. Поповић, *Опеш синдикалци и радничка странка*, Свест 2, 27. III 1905).

Да М. Поповић није радио на стварању синдикалног покрета 1895/96, видимо и из другог његовог чланка објављеног 1905. г. У њему пише: „Раднички синдикалци, израз унесен из Француске — циркулише у нашим радничким круговима од пре четири године. Његова појава у Србији пада у исто доба кад и први покушаји да се радничка класа организује у засебну политичку странку“.

Пошто се осврнуо на Дружину типографских радника, основану 1874, он пише: „Тек 1895/96 млади људи око уредништва *Социјал-Демократа* учинише неколико покушаја. Тако нпр. би основано у Београду удружење опанчарских радника, које није живело ни неколико недеља... Сличне су судбине била и удружења зидарско тесачко, књиговезачко и обућарско“ (М. Поповић, *Радничка удружења у Србији*, Српски књижевни гласник 1905, књ. XIII, св. 5)

²⁷ Драг. М. Н. (Николић), *О зајацима социјалиста I-III*, Социјал-Демократ 28-30 од 5, 12. и 19. XI 1895.

труди да унесе социјализам и међу сељаке, и тиме их привуче себи, или се социјалистичка агитација међу сељаке уноси ради тога, да би се *могла створити социјалистичка партија* — разлика је од огромног значаја, коју не могу многи да појме“.

„Основни принцип научног социјализма, да су пролетери пионери социјалне револуције, да су они најактивнији друштвени елементи, који ће трансформирати данашњу друштвену организацију — остаје исти за сва времена и места“.

После осврта на то да радничке партије на Западу шире социјализам на селу, он поставља питање:

„А тамо, где радничке партије нема и где, следствено, први ред социјалиста, „социјалистичке интелигенције“ има за залаћу *рад око организовања партије*, какав положај треба тамо да заузму социјалисте спрам сељака?“

Одговарајући на ово питање, он пише: „Разуме се, сасвим други, обрнут оном, где већ има радничке партије. Ту социјалисте треба да управе све своје силе око обавештавања радника — надничара (правог пролетаријата), ма колико да их је, да код њих развију класинско схватање својих интереса, да их организују у засебну политичку партију и тада са својом пропагандом и својим радом у животу, *као политичка партија*, да приберу око себе сељаке“.²⁸

Сукоб два концепта будућег социјалистичког покрета одвијао се 1896. г. у оквиру *Одбора за вођство покрета*, који је, по казивању Л. Павићевића, тада обухватао бравара Милоша Обрадовића, председника Одбора; геометра Косту Јовановића, секретара Одбора; столаре Андру Банковића, Милана Марковића и Јакова Драгића; лакирерског радника Луку Павићевића; столарске раднике Николу Величковића и Јефту Павловића — Палавенту; обућарског радника Чеду Мишовића; кројачке раднике Алексу Мајданеа и Михајла Милчића; кречара Благоја Тодоровића; публицисту Васу Пелагића; геометре Тасу Стојановића и Драгутина Николића — Каутског, администратора маркарнице Вељу Стојановића; студенте филозофије Јована Скерлића и Љубу Јовчића; књижара из Пожеге Драгишу Лапчевића и интелектуалца са надимком Шовел; дакле, шест радника, пет занатлија и девет интелектуалаца.²⁹

У том Одбору је и избио сукоб између радничке групе на челу са А. Банковићем, који су бранили класна становишта, и групе интелектуалаца окупљених око Ј. Скерлића, који су им се супротстављали, што је довело до расцепа у покрету.³⁰

Том приликом су се удаљили од покрета и привремено пасивизирали неколико радника, међу којима А. Банковић и Л. Павићевић.³¹

²⁸ Социјал-Демократ 30, 19. XI 1895.

²⁹ По казивању Л. Павићевића, В. С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 32.

³⁰ Овај се расцеп помиње у Радничким новинама из 1897. У уводнику једнога броја пише: „У београдској групи био је расцеп, удружења није било никаквог, листа није било“ (*Први мај у Београду*, Радничке новине 8, 23. IV 1897 — Факсимил прве стране репродукован у књизи: Ж. Младеновић, *Младост Јована Скерлића*, 243).

³¹ Л. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији — Извештај Београдске радничке коморе у раду 1925-1931, године*, Београд 1932, 38; С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 82-84.

Мада је група Ј. Скерлића покренула 1. априла 1897. године *Радничке новине*, намењене радницима, у њима се ова полемика није водила.³²

То је учињено између осталог и зато што је то време стварања *Радничкој друштва у Београду*, што су у овом друштву, упркос правилима која су допуштала широке оквире чланства, били окупљени готово сви радници социјалдемократи, што су у њему били готово само радници и занатлије, што је оно зато било право радничко друштво.³³

Из свега што знамо о овом листу — на основу сачуваних бројева — да се закључити да су се Радничке новине из 1897. године бориле за стварање социјалистичког радничког покрета (настављајући основну линију *Социјал-Демократија*), разграничавајући га од радикалне партије (настављајући тим напоре М. Ценића), али не изјашњавајући се прецизно о његовом класном садржају, сем преко Правила *Радничкој друштва у Београду*, које му је давало ванкласне оквире, не истичући посебно потребу класно борбених организација и не борећи се за њихово стварање (супротно настојањима Социјал-Демократа), свдећи залагке покрета на образовање радничке класе и ширење социјалистичких идеја у њој.

У Радничком календару за 1898. годину (издатом крајем 1897) појављује се чланак М. Поповића *Освећта париске комуне*, у коме он, на основу гушења Париске комуне, долази до закључка: „*Против воље сељака не може се ништа, ваља и њих задобити.*“

³² По Л. Зрнићу уредник Радничких новина из 1897. г. био је Ј. Скерлић (Л. Зрнић, *Српска радничка удружења*, Београд 1921, 20).

По Д. Лапчевићу *Радничке новине* покренули су 1897. г. Јован Скерлић, Љуба Јовчић и још неколико другова (Д. Лапчевић, *Радничке новине (Успомене)*, РН 91, 10. XI 1904 — прештампано: ССДП I, 294; Д. Лапчевић, *Положај...*, 144).

У првом броју овог листа пише: „Радници. Овај лист је вама намењен. Он ће износити ваше невоље, говорити о вашим потребама, и бранити ваше тежње“.

„Радници. Дођете ли ви једном до свести о себи као о једном особитом staleжу, успете ли да интересе своје издвојите од свију осталих staleжа и странака, групишете ли се у једну засебну странку, ви ћете постати један моћан и важан чинилац у држави, и бићете близу свог економског ослобођења. Том ослобођењу биће посвећен овај лист“ (*Од уредничког друштва*, РН I, 1. IV 1897).

У сачуваним бројевима овог листа (1. I. IV 1897 — 6, 14, 23, 6. VI 1897) појављују се чланци и дописи В. Пелагића, Д. Лапчевића, Љубе Јовчића (потпис Љ.), Ј. Скерлића (потпис Андрија Ивановић, а можда и Ф — латиницом као скраћеница од Фабије), а можда и Веље Стојановића (потпис Веља на допису из Швајцарске), као и чланци потписани са Ст. П.; В. Ј. итд.

Ниједан од ових чланака не бави се посебно спорним питањем организације социјалистичког покрета.

У неколико чланака нападају се радикали као представници ситне буржоазије и раднички покрет се ограђује од њих (Нпр. РН 14 и 15, 9. и 11. мај 1897; или допис Д. Лапчевића у РН 22, 31. мај 1897).

Тако, нпр. помиње се да је радикална странка тражила „слободу збора и договора све дотле док се сама није организовала, док није силном постала и завладала“ (РН 14, 9. V 1897); или се подвлачи да „Начело народне самоуправе... може искрено да брани и изведе само једна странка у Србији, радничка, јер је staleж кога она претставља једини, који тежи стварној измени односа па и сила у држави“ (РН 15, 11. V 1897).

Радикале напада и Д. Лапчевић (Д. Лапчевић, *Сахрањивање окупације ужичкој*, РН, 22, 31. V 1897).

Од страних аутора који се превде или прерађују појављују се А. Бебел, В. Либкнехт, Ж. Гед и књижевни текстови Немировић—Данченка, Жоржа Ренара (Ж. Ренара, *Истинска прича — српској интелегенцији*, РН 21, 29. V 1897), углавном са чланцима намењеним упознавању радника са социјалистичким схватањима појединих питања, као што су, нпр., социјална демократија, прохибиција, солидарност, колективизам и сл.

³³ Напомињемо да су правила *Радничкој друштва у Београду* потписали као оснивачи 9. IV 1897: Милош Обрадовић, обућар; Милан Марковић, столар; Милан Радивојевић,

Тиме је на неки начин подржао оне српске социјалисте који су се већ гада залагали за акцију међу сељацима.

Уз то, М. Поповић је тек тада почео да напушта идеалистички прилаз социјалној револуцији. — Он каже: „И највеће одушевљење и пожртвовање не могу ништа пре времена“ — и почео да сагледава значај организоване класне борбе са буржоазијом за припрему те револуције.

Зато он пише: „Организација и припрема радничке класе данас је парола социјалне демократије у целом свету“.

Истичући да је раније „Револуција изгледала као средство да се пролетаријат еманципује“, он тада указује на то да „данас напротив средство, пут за еманципацију пролетаријата је класинска борба противу буржоазије; социјална револуција је само последњи акт те борбе“.³⁴

Године 1898, у време *Црне Владановићине*, група Јован Скерлић — Коста Јовановић се све више удаљује од марксистичких схватања класне борбе заступљеног у листу *Социјал-Демокрај*.

У првомајском прогласу упућеном *Радном народу*, издатом 15. априла 1898, одбор изабран на радничкој скупштини 15. марта 1898. г. обраћа се у посебним деловима прогласа: *друј овима радницима; друј овима занатлијама; и друј овима земљорадницима*, и закључује „Сви ми радници, занатлије и сељаци ступамо под заставу Првог маја“.³⁵

Ово није било само иступање радничке класе у прилог целог радног народа, ни преурањено тражење савезника у борби за ствар радничке класе и остварење њених историјских циљева, већ напуштање марксистичког схватања основног класног антагонизма капиталистичког друштва, израз несагледавања историјске улоге радничке класе у друштвеном развоју, њене борбе против капиталистичког поретка и њеног историјског задатка да буде његов револуционарни уништитељ. *Зайто ірујѧ Скерлић Јовановић замењује појам радничке класе појмом сиротиње класе. Она саі ледава класну борбу на један скроз немарксистички начин, као борбу боі атих и сиромашних.*

четкар; Јаков Драгић, столар; Мирко Обрадовић, терзија; Јован Рађеновић, обућар; Јевта Петровић, столар; Гавра Одаић, обућар; Милан Стојисљевић, кројач; Јован Недељковић, кројач и Душан Деспотовић, четкар (*Правила Радничкој друштва*, РН 16, 14. V 1897).

Само *Радничко друштво у Београду* одржало је свој оснивачки збор 11. V 1897. г. Тада је изабрана управа у саставу: председник Милош Обрадовић, бравар; потпредседник Милан Радивојевић, четкар; благајник: Милан Стојисљевић, кројач и Љуба Јовичић; књижничари: Јован Недељковић, зидар; чланови: Трајко Николић, зидар, Марко Мандић, опанчар, Мирко Обрадовић, терзија (*са збора*, РН 16 14. V 1897).

Мада се у чл. 1 његових правила изричито каже: „Радници вароши Београда оснивају *Радничко друштво у Београду*“, мада су његову управу сачињавали готово искључиво занатлије и радници, оно је ипак било под знатним утицајем групе Ј. Скерлића, пошто је други секретар ове управе, једини интелектуалац у њој, био Љуба Јовчић, један од најистакнутијих представника ове групе.

Раднички класно свесни елемент окупљен у *Радничком друштву у Београду* осудио је 1898. године политику попуштања и компромиса са појединим буржоаским странкама и тражио „да се потпуно одвојимо од буржоаских странака и да потпору у борби не тражимо од њих него од радника осталих земаља“ (Овај напис потписали су Милош Обрадовић и Љуба Јовчић у име Радничког друштва — Слобода, Загреб, 8, 28. & 1898).

³⁴ М. П., *Освећа Париске комуне*, Раднички календар за годину 1898, Београд 1897, 70, 72-74.

³⁵ Плакат из збирке С. Димитријевић; комплетан текст објављен: С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 54-57; одломак прештампан: Први конгрес ССДП и ГРС, 28-31.

Сличну идеалистичко утопистичку концепцију борбе за социјализам налазимо у писму Ж. Ренара упућеног из Лозане 18. IV 1898. г. „Друговима у Србији, честитој претходници једног младог народа који ће знати да изврши своје економско ослобођење“, објављеном у Првوماјском спису из 1898. године.

У њему пише: „Нека Први мај споји у заједничкој тежњи за будућношћу раднике, сељаке, ђаке, раднике ручне и раднике умне, потпуно солидарне једне с другим“.

Говорећи о Првом мају као о празнику наде, пролећа, мира и радости, он пише:

„Он значи крај повластицама, експлоатацији слабих од јаких, готованству које живи на рачун ближњег, крај старој и кобној подели на сироте и богате.

Он значи да је ту воља да се оствари право, да се иде ка срећи слободом, и слободи правичном и разумном организацијом друштва“.³⁶

У истом Првوماјском спису за 1898. годину Ј. Скерлић пише:

„У маси народној, тако дуго запостављеној, увређеној, потиштеној, доведеној до просјачког штапа, остављеној и прекореној од свију и без икаквих права буја дубоко незадовољство, развија се свест откуда долази зло и по том клице социјализма“. „Тако велика ствар као што је економски преображај целог једног друштва, објављен рат свима повластицама и лажима друштвеним, зар то да иде лако“.³⁷

У Првوماјском спису из 1898. г. налазимо и четири чланка намењена сељацима и занатлијама, и то:

1) *Поздрав сељацима* (стр. 19-22)

2) Чланак *Васе Пелагића* (потписан са *Ми*) *Право на ујодан животи*, који се завршава: „Да живи братски савез спрега радног народа — Сељака и занатлија радника. Да живи, да напредује и да победи наук и закон социјалистичке правде“ (стр. 38-41)

3) Чланак *Драг. Н. Лајчевића*, *Реч сељацима*. У њему напада капиталисте и сеоске зеленаше; констатује да се „Пропаст радног народа од толико се година приуготовљава и систематски сређује“; указује „Много су нашег јадног сељака уљуљкивали надом: да ће се стање његово поправити. У последње му време пружају, убризгавају економски морфијум: кредит земљораднички; али он, при свем том, стално пропада, пролетаризира се. Сад већ целом народу пуца пред очима да од спаса његовог, да од поправке његовог стања нема ништа. *Он је ујројашћен*“.

„Социјал-Демократе су према сељаку најискренији; они му једино и отварају очи да види сопствено зло; они му у исто време нуде братско друштво, позивају га у борбу против капиталистичког система. *Класински је интерес нашеј пројагајућеј сељака да се и рујише у пролетерску целину* која прославља данас празник рада“ (стр. 42-43)

³⁶ *Први мај 1898*, Издање Радничког друштва (у Београду), Београд 1898, 15-16. У овој књижици налазимо поред чланка о Карлу Марксу, Васи Пелагићу, Виљему Либкнехту, Фридриху Енгелсу, Жану Жоресу („браниоцу Слободе и Правде“), Енрику Ферију, Августу Бебелу, Виктору Адлеру, Кемилу Прампoliniју, Филипу Туратију, писма В. Либкнехта, Виктора Адлера, Пола Лафарга, А. Бебела, поздрав из Бугарске (Г. Бакалова), поздрав од браће Хрвата (В. Букшега) итд.

³⁷ *Горе главу, Први мај 1898*, 8 и 10 — чланак „без потписа али је Скерлић чланак доцније признао за свој“. — Ж. Младеновић, *Млагосиј Јована Скерлића*, Библиографски прилог, 353.

4) Чланак *К. Јовановића, Сјасавање занатила*. У њему писац указује да се ни занатлије ни занатски радници не могу спасти преко повлашћених занатских задруга (стр. 44-48).³⁸

Попут Првوماјског прогласа из 1898. и Радничка петиција упућена Народној скупштини средином 1898. г. узима као основни друштвени антагонизам „класу сиротих“ и „класу богатих“.

У њој се каже: „Држава, дакле претставља данас не цео народ, бри-не се и стара не о свима својим грађанима подједнако — но само о једној јединој класи богатој, о буржоазији. Ми хоћемо да држава буде свију нас, да буде бранилац интереса и сиротне класе, а не само богате“.³⁹

Анализирајући ову петицију написану у агитационом облику у виду летка, видимо да се сви захтеви изнети у њој свде на опште и непосредно право гласа, на право иницијативе и на право референдума. То показује да су аутори петиције сматрали опште право гласа као спасоносно средство за решење целокупног питања положаја сиротне класе.

О томе смо још 1953. године писали за групу Ј. Скерлића: „За њих, борба за политичка права није средство за борбено активизирање радног народа, форма притиска на владајућу класу, борба за демократске облике политичког живота који омогућују радничкој класи да побољшава свој садашњи положај и добије повољније услове за своју економску и политичку борбу у садашњости, за остварење својих историјских циљева у будућности. Они су опште право гласа схватили као пут за непосредно остварење социјализма.“

Утопистичко схватање политичке демократије огледа се и у начину како се она жели постићи. Захтев за тим ограниченим политичким правима петиција не поставља на довољно одлучан начин. Она ништа не захтева, не истиче право народа да се бори за побољшање свог положаја, не подвлачи своју вољу за даљу борбу, не врши отворен притисак. Она покушава да изазове сажаљење својим патетичним тоном, истицањем беде и неправности народа. У њој се владајућа класа убеђује моралним аргументима. Петиција се позива на правичност, на хришћанске принципе, на једнакост држављана, на само име скупштине која је „народна“. У име таквих аргумената, моли се и тражи, „принуђени смо да се овом молбом обратимо“, износимо само „ствар за коју молимо“, „указујемо на нужност ове молбе“, сводимо „нашу молбу на неколико речи“.

У петицији се подвлачи да је овај 'први покушај тражења наших права' 'легалан и миран', да је учињено 'све што треба да наше захтеве остваримо мирним путем', дакле, то је била 'само смерна молба за великодушност владајуће класе'.

³⁸ Овакве поставке изазвале су збрку у главама многих социјалиста. Тако, нпр. на другом оснивачком збору Радничког друштва у Пироту, одржаном 4. V 1897, председник збора је између осталог рекао: „Ми сви који живимо у Краљевини Србији, подељени смо у главном у два табора, у два сталежа. С једне стране чиновништво, велико и мало, а с друге занатлије и земљорадници... Друга класа, коју можемо назвати једним именом радничка класа... земљорадници имају бар четири по пет дана ораће земље (ма да неки немају ни толико), волове, своју кућу, али ми занатлије се нисмо постарали до сада за сваки случај“, па онда завршава „Па зато смо вас позвали да и ми такву задругу остваримо...“ (Радничке новине 15, 11. V 1897).

³⁹ *Радничка петиција упућена Народној скупштини 1898*, Живот, 1906, стр. 188-191; Прештампано: С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 59-63; Прештампано: *Први конгрес ССДП и ГРС*, 31-36.

Молбени тон ове петиције није дошао због реакционог режима и због слабог, неразвијеног и неорганизованог радничког покрета... то је био израз малограђанских схватања која је заступала група Скерлић, израз њиховог утопизма и опортунизма⁴⁰.

На оваквој политичкој платформи, заснованој на идеалистичким концепцијама борбе за друштвену правду, група Ј. Скерлић — К. Јовановић је успела да поново за кратко време придобије за социјалистички покрет Живојина Балугџића. Зато он пише уводни чланак у Првомајском спису за 1899. годину издатом од Радничког друштва (у Београду).

Повезујући раднике са првим хришћанима, он пише:

„Следбеници нове науке су радници, сталеж из кога је и он (С.Д.: Исус) прве своје ученике врбовао. Број је њихов велики, рачуна се на милијуне. Они доносе нов живот друштву, јер шире истински морал, боре се за бољу правду, утврђују најширу слободу и солидарност. Захтевима својим иду они на то да преобразе цело човечанство, да му створе услове за достојнији опстанак и развитак.

И њима су изашли силни на супрот са затворима, копљем и трновим венцем. Гоњења се врше у име вере која више нема снаге да се у свету одржава суштином својом; у име морала, који је давно потонуо и коме су заступници његови баш за врат стали; у име утврђеног друштвеног поретка, који се под својим сопственим гресима руши“⁴¹.

У истој књижици Ј. Скерлић анализира и одбацује демагошку поставку српске буржоазије да је *Србија рај за сиромашног човека*. Приказујући право стање народа, он указује да „за нас у Србији постоје два пута или клонуте, очајавати, дићи руке од света остати *ријом* и *олошем*, ваљати се у блату, беде и незнања или колико је могућно радити, одуживати се својим начелима, ударати оним поузданим утапканим стазама којима иду наши просвећени другови на Западу, стазама које воде у обетовану земљу новог друштва“⁴².

Позив за потписивање ове петиције потписао је у име социјалиста Драгиша Лапчевић. Интересантно је да Д. Лапчевић тврди да је том приликом био изигран од тадашњег социјалистичког вођства, тј. од групе Ј. Скерлића. Од њега се тражило да се сагласи са овим манифестом, „који би био *поштинан* од свих *познатих социјалиста*“. Кад се он с тим сложио, појавио се овај Позив-Манифест на коме „је био само мој (Лапчевић) потпис. Нико више није потписао; чак ни један од другова који су писали петицију“ (Д. Лапчевић, *Прва петиција (успомена)*, Радничке новине бр. 88, 30. X 1904, додатак).

У отвореном писму упућеном Ј. Скерлићу почетком 1906. г. Д. Лапчевић пише: „Године 1898. ви сте сами или с друговима написали ону петицију и онај манифест на коме сте штампали моје име, те сам осуђен на 6 месеци затвора“ Д. Лапчевић, *Господину др Јовану Скерлићу*, РН 7, 17. I 1906.)

Милан Стојановић упутио је Ј. Скерлићу у исто то време, почетком 1906, отворено писмо, у коме се налази и следећа констатација: „Ви, г. Професоре, не признајете *Сувројносн класних интереса*, ви не признајете ни оно што признају и највеће ревизионисте“ (М. Стојановић, *Г. Јовану Скерлићу*, РН 7, 17. I 1907).

⁴⁰ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 64-65.

⁴¹ Ж. Балугџић инсистира и на поставкама своје младости: „Потиштени сталеж раднички греде полако своме ослобођењу. Наука коју је пролетаријат прихватио, буди код њега свест о дужности, која му је историјом намењена. Он се прибира да јој на време и достојно одговори. Ново се васкрсење спрема“.

Он истиче да Први мај „симболише ону свест о заједници интереса и захтева, до које пролетаријат долази, и која је главни услов ослобођењу његовом и препорођају човечанства? (Ж. Б. /алугџић/, *Стари и нови празник васкрсења, Први мај 1899*, 3-6).

⁴² Ј. С. /керлић/, чланак без наслова, *Први мај 1899*, Београд 1899, 9-13.

У чланку Д. Лапчевића налазимо смешу оба прилаза. У њему пише: „Војску нових идеја наћи ћете у сиротињи која ради тешке послове, жељна хране.

Пре 25 година писали смо: „У периоду излажења *Радничких новина* (1897) и у време владановштине социјалистичка активност није се смањила, она је само изменила свој карактер. То више није била борбена класна политика организовања синдиката, првомајских обустава рада, вођење тарифних борби (периода излажења Социјал-Демократа), то је била политичка агитација, која се сводила на писање петиција и прогласа, на истицање парола.

Услед преваге групе Скерлића над радничким елементима, који су стајали на борбеним класним позицијама, сва социјалистичка активност тог периода носила је печат малограђанштине.

Ова је политика довела не само до пасивизације најизразитијих представника класне борбене политике (случај Банковића) него је исто тако повећавајући класну и политичку дезоријентацију занатских радника условила замирање, нестајање и дегенерацију синдикалних организација.

Карактеристично је да су синдикалне организације углавном замирале одмах после расцепа насталог између радника и интелектуалаца 1896. године, годину дана пре почетка *Црне владановићине*.

Зар није симптоматично да се класна борба стишавала у време када радикали одржавају велики опозициони збор, када са доласком Симићеве владе настаје извесно политичко попуштање, када почиње нова политичка офанзива радикалне странке⁴³.

Војску нових идеја наћи ћете у зловестном раднику, кога не копа жеља за богатством, јер је уверен да до њега неће доћи“ итд.

Једном речи: војску нових идеја не треба тражити у оним сталезима, који имају интереса да се буржоаски строј одржи; већ је тражите у ономе сталезу, једином способном да нове идеје разума, прихвати и свом силином своје честите, поштене, нападене душе прнесе и остави — у *сталежу радничком* (Друг Д. Лапчевић, *Војска нових идеја*, Први мај 1899, 14-16).

У налазимо и чланак Љ. Ј. (Јовчића), *Ко мање ради више живи*, Први мај 1899, 16-17.

⁴³С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 66-67. Из *Радничких новина* видимо да је у то доба одржан само један велики штрајк, штрајк графичких радника, који је организовала Дружина типографских радника створена на класно борбеној основи од другова Тиме Оморца.

О штрајку словослагача Државне штампарије у Београду налазимо много написа у *Радничким новинама* бр. 21-23 од 29. V и 6. VI 1897; за остале податке о овом штрајку: С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 25-26, напомена 72.

Остали штрајкови који се помињу у *Радничким новинама* 1897. г. нису били раднички штрајкови вођени против капиталиста. Тако, нпр. штрајк фијакериста вођен је „због неправди коју им очевидно чини Управа града Београда“ (*Радничке новине* 16, 14. V 1897. — Он је завршен поразом: РН 20, 25. V 1897).

Припремао се и штрајк хлебара „ако им се не одобри повишење цене хлеба“. Зато су *Радничке новине* биле принуђене да напишу „цео терет при повишењу цене хлеба, најживље би осетио најмногбројнији и најсиромашнији сталез раднички“, указујући да би газде то искористиле и приморале раднике да раде 16-18 часова (РН 16, 14. V 1897).

Ова дегенерација синдикалних организација у 1897. години била је омогућена тиме што радничке организације синдикалног карактера створене 1896. године нису биле праве класне борбене радничке организације, као што је то био случај са синдикалним организацијама створеним од 1901. године под утицајем марксистичке групе предвођене Р. Драговићем.

Погледајмо како Коста Јовановић приказује те прве зачетке синдикалних организација из XIX века. Он пише 1901. године:

„Синдикалне организације, као зидарско, тесачко, типографско, књиговезачко, обућарско и опанчарско друштво имали су много доброга у себи, но само једно не; потпуну свест о циљевима и борби радника. Оне стога нису оставиле за собом скоро никаква трага, осим разбијених нада у успех радничке ствари“ (*Раднички покрет у Србији*, Илустровани раднички календар за годину 1902, Издање „Народног гласа“, Будимпешта 1901).

Из овога видимо да је социјалистички покрет у Србији упркос настајања редакције *Социјал-Демократија*, све до доласка Радована Драговића, био заснован на идеалистичким и утопистичким идејама, да је представљао малограђански социјалистички покрет који је подржавао сличне покрете у иностранству и зато се везивао за радничку класу, али није био стварно заснован на научном социјализму.

Социјалистичке радничке организације створене у XIX веку у Србији престале су или су практично замрле у периоду терора насталог после Ивањданског атентата (24. јуна 1899).

У то доба су са политичке сцене дефинитивно или привремено отишли многи водећи социјалисти претходног периода:

На почетку 1899, 25. јануара, умире на робији Васа Пелагић;

Јован Скерлић, после дипломирања (30. јуна 1899), одлази почетком школске 1899/1900. у Швајцарску на више студије;

Коста Јовановић одлази у Бугаску;

Драгиша Лапчевић, ухапшен одмах после Ивањданског атентата, осуђен је 16. II 1900. године на робију.⁴⁴

Нови сукоби на иочешку XX века

На почетку XX века, у време обнове социјалистичког покрета, наступају млади марксиста са Р. Драговићем на челу и сукобљавају се у приватним дискусијама са већ оформљеним малограђанским схватањима социјализма и групом њихових заступника који, упркос заједничког иступања и тесне међусобне повезаности, имају врло хетерогена мишљења по многим питањима.

Драгоцен сведочанства о томе нашли смо у једном писму упућеном од стране Љ. Јовчића Кости Јовановићу крајем новембра 1900. године.⁴⁵

Ово писмо потврђује податке К. Јовановића и Д. Лапчевића да је иницијатива за покретање листа *Напрег* дошла од париских другова, тј. од Ј. Скерлића и М. Поповића.⁴⁶

Из тог писма видимо да је тада постојао „предлог париске групе да се створи један комитет који ће управљати радом“.

Тиме се потврђује податак Д. Лапчевића о писму М. Поповића и Ј. Скерлића из јесени 1900. године, у коме се помиње да су изабрали некакав одбор који ће не само бити редакциони одбор листа већ „у исто време, вршити функције партијског одбора до оснивања Српске социјалдемократске странке“ — које смо са наше стране оквалификовали као покушај групе Скерлић — Јовановић, којој су се придружили М. Поповић и Д. Лапчевић, да створе социјалистичку партију своје оријентације.⁴⁷

⁴⁴Види детаље: С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 18. и 26, напомена 26.

⁴⁵ Датирање овог писма (заведеног у Универзитетској библиотеци Св. Марковић под Инв. бр. 3287), чији почетак недостаје, установили смо на основу његових делова који указују да је оно писано непосредно иза појаве првог броја листа *Напрег*, који је изишао 19. XI 1900. Тако, нпр. у њему стоји: „Ти си ми о листу јавио тек онда кад је ствар била приведена крају. А ти ми у једном писму велиш да си покренуо лист окуражен одлуком париске групе и неким мојим писмом. Ја ти никад нисам писао у корист покретања привредног листа. Ти ме ниси ни питао за мишљење. Ја још нисам ни писао Скерлићу поводом ове одлуке а у *Вечерњем гласу* изашла је нотича да се покреће раднички лист“.

⁴⁶ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 27, напомена 35.

⁴⁷ *Ibid.*, 27, напомена 34.

Погледајмо какав су став заузели поједини социјалисти према предложеном одбору.

Р. Драговић се очевидно одмах супротставио овој иницијативи. О томе Љ. Јовчић пише непосредно иза поменутог предлога:

„Радован ми само напомиње то, јавља ми лица која би ушла у тај комитет, па додаје, рђава-страна овог предлога очигледна је, писмо казује да су субјективни разлози играли велику улогу“.⁴⁸

Сам Љ. Јовчић је против стварања таквог комитета. Он пише:

„Ја не знам какав би задатак био тог комитета, али ми изгледа да он поред листа не може имати никаквог задатка. Да лист излази на страни, он би био потребан, али овако нам је комитет сама редакција листа. Они би (С.Д.: у Паризу) могли створити комитет ради агитовања у корист организовања радника на страни, и то је одиста потребно. Ако је пак задатак комитета да припреми организовање партије, онда је то и сувише рано“.

Осврћући се, на самом почетку сачуваног дела писма, на српског радника, он одбацује синдикалну акцију и опредељује се за политичку акцију:

„Од нашег радника још је доста далеко мисао о синдикалним удружењима, њега интересује политика“.

У вези са тим наставља излагање о некорисности тог комитета и пише:

„Они никако у Паризу не могу да појме наше прилике. Они не знају да се одиста данас не може због политичких прилика да развије рад у смислу сталешке борбе. Ако би ми почели радити у том правцу, онда би само тако могли да нам рад добије анархистички карактер“. Онда се осврће на тешке политичке прилике за које сматра да се неће побољшати и закључује:

„Ми се ничему добром не можемо надати; не надај се да ће *Напрег* ускоро постати политички лист, јер је то права утопија“.⁴⁹

Из овог писма видимо да је у јесен 1900. г. Љ. Јовчић, један од присталица малограђанских схватања социјализма, не само био песимиста у погледу могућности вођења политичке акције преко листа већ да се насупрот Ј. Скерлићу и М. Поповићу категорички изјашњавао против стварања руководства социјалистичког покрета, сматрајући да је то прерано. Једновремено он пружа отворен отпор стварању класних радничких организација, прибојавајући се њихове класне оријентације, без обзира на то што је он крсти анархистичком. (Напомињемо да је група Скерли-

⁴⁸ На помен субјективних разлога Љ. Јовчић ставља примедбу: „Збиља!?! М. Поповић“; па онда наставља иза наведеног Радовановог става: „Разумем шта хоће да каже и чудно ми је докле ће он бити дете и докле ће мислити да ми радимо из неких 'субјективних разлога', и иронично додаје „мора да се он нада да буде наш први кандидат за посланика, па се боји да му когод не отме ту славу“.

⁴⁹ У закључном делу писма Љ. Јовчић пише: „Молим те пошљи ово писмо Скерлићу да не би друго писао“ и распитује се за жену Костину — Цанку. То објашњава зашто је ово писмо, упућено К. Јовановићу, нађено међу хартијама Ј. Скерлића.

Напомињемо да се из овог писма види тесна повезаност Ј. Скерлића, К. Јовановића и Љ. Јовчића, који ништа не раде без међусобне консултације. До тесне повезаности М. Поповића са Ј. Скерлићем дошло је по свој прилици у време њиховог заједничког боравка у Паризу.

ћа тако оквалификовала 1896. г. и А. Бранковића, изразитог заступника класне оријентације покрета).⁵⁰

Од времена када су се појавила прва социјалистичка гласила у XX веку 1900-1901. године (листови: *Напред*, *Раднички лист* и *Стари раднички лист*) ова два дивергентна схваћања социјалистичког покрета појављују се и у јавности на стубцима ових листова.

Д. Туцовић је констатовао да је Р. Драговић „био међу оном неколицином који су у јесен 1900 отпочели поновни рад“, био „стални сарадник социјалистичких листова: *Напред*, *Раднички лист* и *Стари раднички лист*“.⁵¹

Да би се разрешили привидно контрадикторни подаци о стварању класног радничког покрета на почетку XX века и улози појединаца у томе процесу, треба схватити да је у то време К. Јовановић покренуо привредни лист *Напред* око кога се окупила социјалистичка група, да у оквиру те групе делује марксистичка група са Р. Драговићем на челу, да се класне радничке организације стварају захваљујући борби коју је она водила против малограђанског социјализма, борби којој је основне смернице давао сам Р. Драговић.

Постигнути резултати остварени су уз учешће и активно залагање многих социјалиста, међу којима су посебно видну улогу имали К. Јовановић, Р. Драговић и Д. Туцовић, али је ипак све то инспирисала и усмеравала марксистичка група са Р. Драговићем на челу.

Већ у првом броју листа *Напред* појављује се чланак Р. Драговића *Радничке организације*, у коме се пледира за стварање „*чисто радничких организација*“ које би окупиле „*само раднике*“ „*људе с истовешним интересима*“.⁵²

⁵⁰ С. Димитријевић, *Социјалистичке радничке...*, 82.

⁵¹ Д. Туцовић, *Р. Драговић у личној оценоци*, Радничке новине 107, 27. XII 1905; прештампано: *Д. Туцовић, Сабрана дела* I, 392.

Пошто има историчара који оспоравају рану активност Р. Драговића, наводимо шта о томе пише Д. Лапчевић на почетку 1906. године. „Одмах, још првих дана по доласку у Београд, Радован отпочиње рад међу пролетерима. С друговима, који су још остали верни социјализму и које није прогутала каријера, отпочиње прикупљати раднике, упознавати их с положајем њиховим и потребом да се организују и да организовани поведу класну борбу пролетерску“ (Аноним /Д. Лапчевић — по садржају часописа/, Радован Драговић, *Живот* 1906, књ. I, св. 2, фебруар, 110). Овоме треба додати и његов став о овом питању, објављен у часопису *Снага* 1933 — Види С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 27, напомена 34.

Упркос два наведена мишљења, Д. Лапчевић, који све до пред крај 1902. г. није живео у Београду, није *са ледао* одлучујућу идеолошку улогу Р. Драговића у стварању класних радничких организација социјалдемократској смера, њихове квалитативно нове особине у односу на раније постојеће *Радничко друштво у Београду* и прве синдикалне организације које су се појавиле 1896. године. Зато он пише о Р. Драговићу да се он „кад се вратио у Београд, и ако тешко болестан од туберкулозе, сав предао формирању радничког покрета и оснивању синдикалних организација, којима је и прве тактичке потезе израђивао“.

Истовремено пише о К. Јовановићу: „Прве синдикалне организације које су основане 1901. године биле су поглавито дело његових напора; и прва правила синдикална, он је израдио“.

Констатација која следи је та да су ова правила „важила све до 1904 и 1905. год. кад су замењена новим“ (Д. Лапчевић, *Положај Радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928. године. Кратки биографски осврти на Р. Драговића и К. Јовановића на крају ове књиге навела су М. Вукомановића на погрешан закључак да је некакав концепт који је поставио К. Јовановић трајао до 1904. године (В. напомену 8).

⁵² Радничке организације, *Напред* 1. 19. XI 1900; Прештампано: Р. Драговић *Избор чланака*, 169-171.

До сада смо успели да утврдимо да међу чланцима објављеним у ова три листа (*Најрег*, *Раднички лист* и *Стари раднички лист*) 7 припадају Р. Драговићу, а 4 Д. Туцовићу.

У свим овим чланцима, као и у неким другим, доследно се заступају класна марксистичка схватања.

Једновремено се води и идеолошка борба у оквиру Београдског радничког друштва, створеног у марту 1901. године.

То што је секретар овог друштва тада био Коста Јовановић, одразило се и на рад овог друштва у току 1901. године. Д. Туцовић пише крајем 1905. године:

„Када наш покрет беше пре неколико година у првим почецима одвајања од буржоазије, др (Јован) Скерлић заједно са Костом Јовановићем био је најревноснији заступник оних фамозних предавања у којима буржоаска отмена интелигенција протураше своје глупости и несоцијалистичке теорије београдским радницима. Центар нашег покрета *Београдско радничко друштво* беше постало за неко време јавна говорница, с које су учили раднике политици г.г. Јаша Продановић, Миленко Вукићевић, Бранислав Петронијевић, Јанко Веселиновић, Јован Жујевић итд. Било је опасно да наш млади социјалистички покрет заплива у воде буржоаске демократије, зато се породила око ових предавања жучна и огорчена борба у радничким круговима. Време је дало за право нама, који смо та предавања сузбили“.

„Када су ти буржоаски учитељи раднички изгубили сваку вредност у социјалистичком покрету, изгубио се и г. Скерлић. За најтежих дана Цинцар Марковићевог режима раднички покрет готово и не зна за њега“.⁵³

Почетком XX века распламсавају се и дискусије међу социјалистима који се окупљају око редакције ових листова, чији је главни уредник био К. Јовановић, и Фонда Светозара Марковића.⁵⁴

Пошто смо се већ раније у монографији о Радовану Драговићу детаљно позабавили ставовима самог Р. Драговића и његовом борбом за реализацију класномарксистичког концепта социјалистичког покрета у Србији, задржимо се на схватањима других истакнутих српских социјалистичких руководилаца тога времена који су се већ раније супротстављали стварању изразито радничког социјалистичког покрета. (При томе ћемо се задржати само на текстовима чији су аутори утврђени.)

Поменута размисоилажења и дискусије не треба гледати упрошћено, искључиво као сукобо марксистичких и малограђанских поставки. Оне су биле знатно комплексније пошто су се мишљења појединаца мењала зависно од страних утицаја и развитка саме полемике. Зато ћемо се задржати на становиштима и на изменама ставова најистакнутијих социјалиста са којима је марксистичка група, предвођена Р. Драговићем, водила борбе у периоду 1901-1904. године.

Године 1901. Д. Лапчевић се и даље бори за укључење сељака у социјалистички покрет.

⁵³ Д. Туцовић, *Да се разрачунамо*, 5. наставак, *Једна политичка варалица*, Радничке новине 2, 5. I 1906; Прештампано: Д. Туцовић, *Сабрана дела* I, 385.

⁵⁴ Податке о Фонду Светозара Марковића и тим дискусијама налазимо у С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 59-60, и 75, напомена 172 и 173.

Пишући о тешком стању сељака, Д. Лапчевић изјављује: „Ми смо им отворили врата од наше куће, ми им дајемо место у нашим редовима, ми их примамо у нашу радничку пролетерску организацију, да заједнички поведемо борбу за друштвени преображај, за човешки живот, за ослобођење од беда и невоља којих треба и животиње, а камо ли људе, ослобођавати“.⁵⁵

У време свог боравака у иностранству Ј. Скерлић објављује у *Радничком листу*, почетком априла 1901. чланак *Страни радници*, у коме пише о радницима Француске и Лозане. При томе он се осврће и на Србију и поставља питање: Шта да се ради? Одговарајући на ово питање, он и даље инсистира само на просвећивању и солидарности целој радничкој сјалежа, тј. по његовим схватањима радног народа:

„Премишљању нема места, и наш избор је готов: треба као и у свему следовати паметан пример наших другова на просвећеном западу. Све наше силе треба да употребимо на распростирању великог начела радничке солидарности: Треба свака радничка глава да буде обасјана истином да је појединачан или националан напредак и благостање немогућ, да има само један излаз, само један спас: благостање, напредак, добро целој радничкој сјалежа. Један за све, сви за једној а“.⁵⁶

Позивајући се на предавања једног француског професора, Ј. Скерлић се залаже за неку врсту радничког народног универзитета и пише: „Економски и политички организована науком просвећена радничка класа ће моћи сутра да узме управу друштва у своје руке и да изврши потпуно ослобођење целог човечанства“.⁵⁷

Повратак Ј. Скерлића из иностранства, после одбране докторске тезе у Лозани, јула 1901,⁵⁸ знатно је изменио његове погледе. Док се он, од времена излагања *Социјал-Демократија*, све до одласка у Швајцарску почетком школске 1899/1900, прихватајући извесна марксистичке поставке, мада прилично површно, залагао за васпитни рад међу радницима, за рад на буђењу њихове класне свести, за подршку њиховој борби — после боравака у Швајцарској (1899/1900) и Француској (1900/1901) он се опредељује за један сасвим другојачији широко схваћени социјалистички покрет идеалистичког смера.

Тако, нпр. у том периоду Ј. Скерлић се у чланку *Више светлости* не бави само радничком класом, већ супротставља цео народ владајућој класи.

Борећи се за стварно бесплатну наставу, против сваке школарине, он пише: „Данашње школовање је постало повластица једне класе, дете из народа, ма колико било даровито, не може да иде у школу, изузев поједине усамљене случајеве“.

⁵⁵ Драгиша (Лапчевић), *Положај сељака, Први мај 1901*, 5-6.

⁵⁶ С. (Скерлић), *Страни радници*, Раднички лист 9, 7. IV 1901.

⁵⁷ С. (Скерлић), *Шта вели један научник*, Раднички лист 11, 21. IV 1901.

Из чланка непознатог аутора *Српском Јулиану*, објављеном у Радничким новинама 6, 14. I 1906, видимо да је Ј. Скерлић писао да се сукобио са „ортодоксним марксистима“ и по питању „оног лепог покушаја оснивања једног народног универзитета“, вероватно у оквиру Београдског радничког друштва.

⁵⁸ Докторску тезу Ј. Скерлића — *L'opinion publique en France d'après la poésie politique et social de 1830 à 1848, Lausanne 1901*, одбрањену на факултету књижевности Универзитета у Лозани, приказао је Ж. Ренар у листу *Лантерне*, 13. VIII 1901. Овај је приказ штампан у Старом радничком листу 3, 11. VIII 1901.

Једновремено он истиче: „Социјализам тражи да сваки ужива плодове свога рада и да оно што је производ свију људи припада свима. Он тражи не само социјализацију земље и оруђа производње но и *социјализацију науке и уметности*“.

Полазио је од поставке да „Социјализам није грубо 'питање трбуха', како су противници хтели да кажу“.

„Дати раднику већу надницу и смањити му дневни рад значи дати му новца да купи књигу и пружити му времена да је прочита. Не тражи се материјално благостање ради задовољења материјалних потреба и уживања. Такав један идеал био би и сувише буржоаски, и не би вредео труда што се тражи у борби за праведније и разумније друштво“. „Социјализам значи једнакост у светлости и општем благостању, једнакост у бујној и широкој цивилизацији, једнакост полазне тачке за све јединке да се у другој, новој, плодној, опште корисној борби за опстанак оствари идеално савршенство које теолози стално Богу приписују“.

„Под зрацима Црвеног Сунца које се диже са Запада, радници српски не треба да забораве да са напорима на економском и политичком пољу треба да иду напори на умном пољу што више светлости, то више слободе! Свестан човек не може да буде роб“.⁵⁹

Све ово показује да је у то време Ј. Скерлић напустио материјалистичко дијалектичко ставове научног социјализма, који је остварење социјалистичког друштва сагледавао као резултат класне борбе пролетаријата, и прихватио некаква идеалистичка, визионарска и лирско романтичарска, утопистичка схватања социјализма својствена његовом професору Жоржу Ренару и Жану Жоресу, који се са таквих позиција и на такав начин борио за социјализам.⁶⁰

Насупрот овом чланку, објављеном у Мајском спису за 1902. г. и издатом од групе Ј. Скерлић — К. Јовановић, првомајски проглас из 1902. г., објављен у *Радничким новинама* и посебној плакати, одликује се великом борбеношћу. У њему се осећа политичка линија групе Р. Драговића.⁶¹

Захваљујући новом продору марксистичких идеја преко чланака и дискусија Р. Драговића и његових следбеника, у редовима старих српских социјалиста поново се појављују многе марксистичке мисли које су биле карактеристичне за социјалистичка схватања из времена излагања Социјал-Демократа, а које су биле одгурнуте у страну и практично прилично занемарене у време кад је социјалистички покрет био предвођен Ј. Скерлићем (1897-1899).

⁵⁹ Ј. С. (Скерлић), *Више светлости, Први мај 1902*, Београд, 14-17.

⁶⁰ До сличног закључка долази и Милан Грол, који пише да Ј. Скерлић „на Велику Школу долази као марксиста, из Лозане се враћа као реформист — жоресовац, а у непосредну политичку акцију улази као уставоборац, демократ...“ (Милан Грол, *Двадесет година иза ње ове смрти*, Српски књижевни гласник, 16. V 1934, 128).

На утицаје Ж. Ренара на Ј. Скерлића опширно се осврнула Вукосава Милојевић у књизи *Јован Скерлић*, Београд 1937, 68-88.

Најбољи приказ својих политичких гледишта дао је сам Ј. Скерлић, који је на заједничкој седници Главне партијске управе, Контролне комисије и Радничког савеза од 9. XII 1904. г. рекао: „Он је ђак Жоржа Ренара, има друге погледе на политичку борбу радничке класе. Радници немају већине у Србији те им треба потпоре осталих група. Он не верује теоријски у радикализам“ (С.Д.: у питању је радикализам марксистичке групе) (Записник Главне партијске управе Прештампано: ССДП I, 343).

⁶¹ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 57. и 73-74, напомена 152 — где се налази његов опширнији приказ.

Већ 1901. године у чланку датираном 15. X (1901) Коста Јовановић пише: „Ми ћемо се са најјачом енергијом постарати да нашу економску борбу допунимо са политичком. У противном ми ћемо можда бити принуђени да се задовољимо досадашњим правцем још неко време, догледок радничка класа не постане толико свесна и организована, да се о њеним захтевима мора водити рачуна“.⁶²

Коста Јовановић у својој књижици *Блај осјтање у Србији* не само што раскринкава плаћеничку новинарску парољу да је *Србија — рај сиромашној а човека*, као реакционарну парољу професора политичке економије Милића Радовановића да би „наш социјалноекономски стирој... са ледшијта друштвене поделе добара мојао послужити као идеал за љадним народима“, него иде много даље. Под двоструким утицајем свог боравка у Бугарској и контакта са тамошњим радничким покретом, на једној страни, под утицајем Радована Драговића и марксистичких идеја за које се он бори, на другој страни, он подвлачи да је Србија постала капиталистичка држава, да је и у њој дошло до класне поделе, да у њој постоје две класе „богаташка, капиталистичка и сиромашка пролетерска. И у колико даље идемо, у толико ће те класе постајати јаче, јер средње класе све више пропадају и пуне њихове редове. Борба између ових двеју класа неминовна је, и она ће силом околности узети онај облик који има борба пролетаријата са капиталистима на страни, а она тамо са малим изузетцима, води се под заставом социјализма“.⁶³

Приказујући овај рад, Д. Лапчевић пише: „Ова студија у исто је време и леп знак и доказ, да се наш раднички покрет ставио на сасвим научну основу и да је напустио лутања од идеализма до утопије. Студија је потекла из главе и пера једнога од најмарљивијих и најнапреднијих посленика тога покрета, и она већ самим тим доказује, да и наш покрет раднички „правилно схвата и оцењује наше односе“.⁶⁴

У том је времену и Милорад Поповић, који се после боравка у Паризу настањено у Будимпешти, деловао на раднички покрет у Србији преко чланака слатих београдским радничким листовима и преко својих брошура издатих ћирилицом у Будимпешти а растураних у свим српским крајевима.⁶⁵

Мала добар део његових радова расправља о економским проблемима земље, приказује установе које користе радничкој класи или излаже

Аноним (К. Јовановић), *Раднички покрет у Србији*, Илустровани раднички календар за 1902, Будимпешта 1901.

⁶³ К.А. Јовановић, *Блај осјтање у Србији I*, *Књије за народ* 1, Београд 1902, стр. III.

⁶⁴ Д. Лапчевић, *Приказ књије К. Јовановића, Блај осјтање у Србији*, Београд 1902 — РН 9, 2. III 1902.

⁶⁵ Кад је М. Поповић почео да делује на српски социјалистички покрет из Будимпеште, да се одреди временом излажења првог српског социјалистичког листа који је под његовим уредништвом почео да излази ћирилицом у Будимпешти. То је био *Народни глас* 1, 5 (18) VIII 1901. (Други број овог листа појавио се под промењеним називом: Слободна реч 2, 22, VIII /5. IX/ 1901 — Примерак у Библиотеци Института историје радничког покрета Србије.)

Објашњење зашто се *Народни глас* појављује у Србији са промењеним именом, налазимо у Писму М. Поповића упућеном Ј. Скерлићу 1. IX 1901, на француском језику: „Ми ћемо изменити наслов листа. Разуме се само за Србију. Пошто би било обазривије да идуће бројеве шаљемо у малим пакетима, ми тражимо од вас да нам пошаљете шест до седам адреса за Београд а толико исто и за унутрашњост. Лап.(чевић) ми пише из Пожеге и најављује... (остатак писма откинут). (Универзитетска библиотека Св. Марковић у Београду Инв. бр. 3288.)

проблеме радника, он се у неким од њих категорички изјашњава за стварање класног радничког покрета, посебно синдикалног.

У првом свом чланку, објављеном у листу *Напред* у његовом шестом броју, под насловом *Организујте се*, М. Поповић пише: „Економска организација животна је питање по радничку класу у Србији.

Потребно је да радници, творци свега богатства на земљи, униште ту немилосрдну међусобну конкуренцију и економском, синдикалном организацијом *колективно* (заједнички) поведу борбу за побољшање своја положаја и тиме заузму достано место међу својим друговима и осталој Европи“.

Констатујући да „до сада у Србији није било ни једне јаке радничке организације, ни једног синдикалног, који би у стању био да борбу успешно води, и да тиме радничко поверење задобије и противнику респект улије, он позива: „Крајње је време да се радник тргне и освести, и борби и организацији приступи“; и закључује своје излагање у првом делу чланка: „Једини пут да се досадање падање наднице спречи и борба за побољшање са успехом поведе, то је организација радника на синдикалном терену. Сви дакле радници, и то само радници једне индустријске гране, у целој Србији, требају да се организују у један синдикал, да истакну своје захтеве и борбу поведу“.⁶⁶

У другом наставку тог чланка, разматрајући утицај отварања западне пијаце на Србију, све већи и већи извоз српских земљорадничких производа и скакање њихове цене у самој земљи, М. Поповић се осврће на деловање тих промена на радничке наднице и закључује: „Нека се нико не вара, питање о количини наднице радничке питање је о моћи радничкој, а моћ радничка производ је синдикалне организације радника. И докле год радник српски буде остављен самоме себи, у борби за повишење наднице, сви ће његови покушаји бити бесплодни, сва борба некорисна. Потребно је, дакле, да се неумољивој сили и необузданом апетиту капитала истакне на супрот добро организована радничка класа“.⁶⁷

У IV наставку овог чланка М. Поповић позива: „Приступимо организовању и борби да би смо доказали, да су радници српски зрели за њих“.

„У Србији и до данас, у питањима наднице и осталих услова рада радник сам, индивидуално излази пред мајстора. То не треба, то не сме да буде ако радник жели да постигне успех у борби за побољшање свога положаја. У индивидуалној и усамљеној борби радник је апсолутно немоћан да што постигне. За то треба приступити *груписању* борацких снага и организацији *колективне*, заједничке борбе. То је неопходан услов успеха. Тако раде радници на западу...“⁶⁸

У петом и последњем наставку овог чланка он полази од тога да у Србији нема синдикалних организација. „Може се рећи да синдикати у потпуном смислу речи у Србији данас не постоје. Постоје истина разна удружења са разним циљевима али она су или основана на погрешној основици, или чине само *делове* једног правог синдиката. Синдикати као што они данас на западу постоје то су организације за борбу, за побољшање радничког положаја у радионици и друштву“.

⁶⁶ М.П., *Организујте се* I, Напред 6, 25. XII 1900.

⁶⁷ *ibid*, II, Напред 1, 1. I 1901.

⁶⁸ *Ibid*, IV, Раднички лист 1, 30. I 1901.

„У Србији се уговори о раду и надници врше *индивидуално* између радника и мајстора. *Колективно* закључивање о условима за рад код нас је непознато“.⁶⁹

У чланку *Како* М. Поповић залаже се за две врсте организација за радничка друштва и синдикате. Он пише: „Акција српских радника има да буде двојака: друштвена и синдикална. Задатак је прве опште образовање радника за будућу борбу, а задатак друге синдикална борба. Прва образује, шири свест радничку, друга, користећи се том свешћу у борбу води.“

Једна другу према томе допуњују и помажу и њихов заједнички резултат јесте морално, интелектуално и материјално подизање и унапређење радничке класе“.

Већ у то време М. Поповић, који је био под утицајем француског радничког покрета, противник је централизованих синдиката једне струке. Он пише: „Кад у повећем броју места поникну синдикати истог заната онда је најбоље да ти синдикати својим удружењем образују федерацију. Прво треба „консолидовати локалне групе и тек после приступити ширем организационом раду“.⁷⁰

*У периоду од краја 1900. до средине 1902. године дописи М. Поповића слаћу из иностранства, у којима се позива на буђење класне свести радника и стварање радничких организација, углавном се поклањају са најорима марксистичке и рује предвођене Р. Драговићем која дела у самој Србији.*⁷¹

⁶⁹ Ibid, V, Раднички лист 2, 10. II 1901.

⁷⁰ М.П., *Како*, Раднички лист 6, 17. III 1901.

⁷¹ У почетку М. Поповић пише и у Радничким новинама. У чланку *Реформа а не штедња*, он разматра проблем буџетске уштеде са становишта класе „која почиње да се буди, да се до свести о своме класинском положају долази и борбу за своје сопствено ослобођење почиње“.

Помињући предрасуде и заблуде које српски радници срећу, он пише: „Време је, међутим, да се са тим чисти, и да српска радничка класа истакне не само свој програм већ и борбу поведе својим оружјем“.

„Радничка класа има радикално да кида не само са данашњим поредком већ и са садашњим појмовима и моралом“.

„И радничка се класа бори за власт која ће служити интересима најшире масе народа. И радничка класа полаже много на државни буџет, али ће тај буџет имати да се употреби за побољшање услова у којима радник живи и ради“.

„Радничка класа не сматра државу за жандара који има да штити живот и имовину грађана, и — ништа друго. Уколико раднички покрет буде јачи, у толико ће више држава бити под утицајем радничке класе и у толико ће обавезе њене према радницима бити веће. Ми не нападамо државу да је разрушимо, већ да је освојимо“ . „Зато не треба поткашивати за другима у неостваривом захтеву штедње, већ тражити радничке реформе ма по коју цену“ (М.П., *Реформа али не штедња*, Радничке новине 7, 16. II 1902).

У чланку *Раднички синдикати* осврће се на стање у радничком покрету Србије и пише: „Потребан је, неопходан је стрпљив рад на организацији. Ваља створити, одржати и ојачати нарочите организме који ће моћи у свакој прилици да ставе покрету на расположење своје организоване батаљоне. Ти су организми на првом месту *раднички синдикати*. Никакве друге организације на Западу — ни кооперативе, ни политичке, ни радничка друштва за образовање — нису могли да групишу тако велики број радника као синдикати. Покрет пак који највише апелује на масу јесте социјал-демократски покрет. Треба дакле радничку масу организовати, и то у удружења која су најприступачнија тој маси, тј. у синдикате“.

„Такве организације које су у стању, да својом борбом за побољшање *садашње* положаја радника држе на окупу и спремају радничку класу и за *будуће* борбе од највећег су значаја за наш покрет“.

При томе он тражи борбу „Најпре непосредно против појединих мајстора, фабриката за побољшање правног и економског положаја радника у појединим радионицама и

Најкомплетнији став М. Поповића по питању стварања радничких организација налазимо у његовој књижици *Раднички синдикати* штампаној у Будимпешти 1902. г. ћирилицом, која има карактер класног *уџбеника*.

У овој књижици М. Поповић агитује за радничку борбену солидарност; пише о основном задатку синдиката; организованој борби за радничке захтеве; објашњава шта су то тарифне борбе; износи друге задатке синдиката; осврће се на њихову васпитну улогу у изградњи класне свести и њихову друштвену улогу после освајања власти од стране радничке класе. За њега су „данашњи раднички синдикати најбоље школе за народну самоуправу“.

М. Поповић не негира потребу стварања класне радничке партије. Напротив, у тој брошури он сагледава остварење историјских задатака пролетаријата преко партије и пише: „Кад радничка класа, организована у политичку партију буде успела да обори данашњу буржоаску превласт, онда ће синдикати бити позвани да организују производњу у будућем *Социјалистичком друштву*. Кад буде уништено класно господарење буржоазије и кад државна власт буде пала у радничке руке, онда ће синдикати доћи на место капиталиста и преузети у своје руке управу предузећа“.⁷²

Напомињемо да већ у то време М. Поповић *пренајлашава* улогу у *синдикату* у односу на *партију* и њене задатке: идејног, политичког и акционог руководства целокупне борбе радничке класе.⁷³

занатима и затим, највише против немарности државне према радничкој класи, а за реформе и законско признање радничких права и слобода“.

На крају пише: „главни носиоци и покретачи ове борбе морају бити раднички синдикати. Свака законска или привредна реформа која њиховим радом буде добивена биће *стварно* добивена“ (М.П., *Раднички синдикати*, Радничке новине 8, 23. II 1902).

У чланку *Рад и борба* опет баца тежиште на синдикате и пише: „Наша радничка класа до данас још није изишла на средину као организована целина и збиљски повела борбу (а не ларму) за своја права.“

Та је борба сад отпочела и треба је само продужавати и проширивати. Треба развити и ојачати наше младе синдикате, ваља груписати у њих све што је свесно и борбе жељно. Треба развити свест о солидарности радника радом на радничким организацијама, омогућити будуће борбе и успехе, јер се борба не почиње кад се *хоће* да почне, већ кад се *може* да почне“. „Организујмо синдикате, оцењујући тренутак кад ће моћи отпочети и политичка организација“ (М.П., *Рад и борба*, Радничке новине 10, 9. III 1902).

⁷² Милорад Поповић, *Раднички синдикати*, Радничка библиотека, св. 3, Будимпешта 1902. Уредништво Радничких новина препоручивало је ову књижицу. У малој белешци коју је објавило, оно пише: „Радници, агитујте да ова књижица од велике вредности по наш раднички покрет, доспе у сваку радничку кућу“ (РН 10, 9. III 1902).

Нешто касније, у приказу објављеном у Радничким новинама, поздравља се њена појава „с нарочитом добродошлицом“ и пише: „У толико пре, што су практичне потребе радничког покрета у Србији изискивале једну овакву књижицу, што су оне, управо, диктовале у перо њеном писцу“. „Овакве књижице крче пут напредовању радничког покрета. Оне побуђују раднике на организовање и у исто време упућују их на оне организације, које је историја радничког покрета у целом свету обележила као најјаче и за радничку борбу најпогодније“ (Аноним, *Приказ књижице М. Поповића, Раднички синдикати*, РН 14, 6. IV 1902).

⁷³ Једновремено М. Поповић је већ тада имао и неке друге необичне ставове. Тако, је нпр. имао илузије у свемоћ права народа на иницијативу и референдум. У својој брошури *Иницијатива и референдум* пише:

„Све докле то право не добије народ ће имати право на револуцију да своје захтеве остварује“ (М.П., *Иницијатива и референдум* /једно народно право/, Пешта, 1903, 11).

То би се могло протумаčiti да се у демократском друштву у коме постоји иницијатива и референдум гаси право народа, односно радничке класе на револуционарни преображај друштва.

Превагу марксистичке групе предвођене Р. Драговићем, чији је утицај међу радницима био у непрекидном порасту, довео је до истискивања представника групе Скерлић — Јовановић, која је имала велику улогу у социјалистичком покрету 1897 — 1901, са руководећих положаја у новоствореном класном радничком социјалдемократском покрету.

Прво су почетком јануара 1902. г. Д. Туцовић и Т. Кашлеровић обновили групу Великошколаца социјалиста и постали њени руководиоци, на место Ј. Скерлића, који је од 1897. до 1899. г. био на њеном челу.

Онда је Д. Туцовић био изабран 14. јануара 1902. г. за секретара Београдског радничког друштва на место К. Јовановића, који је био на тој функцији од 18. марта 1901. г. Онда је уређивање *Радничких новина* почев од бр. 8/23. фебруара 1902 / преузео редакциони одбор на челу са Р. Драговићем од К. Јовановића, који је догад имао у свим општим београдским социјалистичким листовима који су догад излазили, почев од јесени 1900, улогу главног уредника.⁷⁴

Када је под утицајем марксистичке струје у покрету створено у мају 1902. г. прво руководство радничког социјалдемократског покрета — Централни одбор на челу са Р. Драговићем као његовим секретаром, ове су се дискусије углавном водиле у његовом оквиру.

Ево како Л. Павићевић као представник присутних радничких функционера и председник Централног одбора приказује ставове групе Ј. Скерлића, К. Јовановића и Љ. Јовчића у тим дискусијама.

„Друга група, слажући се да политика Централног одбора треба да иде за постављањем социјалдемократске партије истиче: 1/ Слабост покрета да се самостално одупре реакционарном режиму Обреновића и Цинцар Марковића; 2/ да практичне користи од рада са људима из буржоаских демократских партија раднички покрет може имати двојак: прво васпитне. Јер из предавања, које ће они држати а теме ми одређивати, радници ће долазити и до оних сазнања за које треба годинама школске клупе трљати; а друго јачањем демократских снага уопште па ће се срушити режим реакције и при политичким слободама и раднички покрет имаће више полета па и више позитивних успеха. Са тих и разлога бржег освајања радничког законодавства, Скерлић и другови одлучно траже реоријентацију покрета у десно и тактичку сарадњу са самосталним радикалима“.

Онда закључује: „Централни одбор је дакле био, не само један за оно време потребан врховни форум покрета, већ је био и чистилиште идеја, погледа, тактике; био је квасац чистог социјализма заснованог на оријентацији непомирљиве класне борбе свеукупног радничког покрета у Србији. И за то жртве које су у дискусијама у Централном одбору пале (С. Д.: Касније искључују ове групе из партије и радничког покрета Србије), можда нису биле велике“.⁷⁵

Напомињемо да се у свим овим дискусијама вођеним почетком XX века Драгиша Лапчевић, који је у њима повремено учествовао долазећи

⁷⁴ С. Димитријевић, *Радован Драговић*, 31-32, 55-56 и напомене 46, 125 и 127. Да је тврдњу Т. Кашлеровића да је редакциони одбор на челу са Р. Драговићем преузео уређивање *Радничких новина* из руку К. Јовановића почев од бр. 8, 23. II 1902, тачна, види се и по томе што се Коста А. Јовановић, који до тада није потписивао своје чланке, почео потписивати скраћеницом ЈАК од бр. 9 *Радничких новина* изишких 2. III 1902.

⁷⁵ Л. Павићевић, *Развитак радничког покрета у Србији*, Извештај Београдске радничке коморе 1920-1931, књ. II, Београд 1932, 53-54.

из Пожеге у Београд, дуго времена није изјашњавао о постојећим разликама.⁷⁶

Па ипак, његова схватања ових разлика била су блиска групи Скерлић-Јовановић, пошто је био један од *најистакнутијих* представника старог социјалистичког покрета са свим његовим слабостима, пошто је дуго времена сарађивао са радикалима, а од 1901. до 1903. г. и са самосталцима.

Зато се непосредно иза тога прикључио групи која се борила за стварање широког социјалистичког покрета опозиционог карактера, који би обухватио занатлије и сељаке, сарађивао и стварао савезе са напредним грађанским опозиционим партијама.

Непосредно иза стварања Централног одбора отпочиње појачано размисавање са малограђанским схватањима у *Радничким новинама*.

Тада Д. Туцовић објављује свој велики чланак *Борба државној и револуционарној социјализма у Француској*, у коме критикује поставке Ж. Жореса и Е. Бернштајна.⁷⁷

Ускоро затим Радничке новине објављују чланак К. Кауцког *Појам социјалне револуције*, који је био уперен против оних који одбацују револуцију и прихватају социјални преображај путем реформи.⁷⁸

⁷⁶ Д. Лапчевић је и онда када је повремено долазио у Београд и присуствовао интерним дискусијама у руководству покрета углавном ћутао. То сазнајемо из каснијих написа Л. Павићевића.

Говорећи о седницама Централног одбора створеног 1902, у који су се представници групе Р. Драговића (Р. Драговић, Д. Туцовић, Т. Кацлеровић и В. Стојановић) сукобљавали са Ј. Скерлићем, К. Јовановићем и Љ. Јовчићем, Л. Павићевић, који је председавао овим састанцима, пише: „Ова дискусија иако на први поглед јалова (ради чега је Лапчевић на овим састанцима „дремао“) радницима будућим функционерима донеле су оне велике користи. Оне су служиле подлогом за читаву тактику како у синдикалном тако и у политичким акцијама социјалдемократског радничког покрета у Србији“ (Л. Павићевић, н.д., 53-54).

Исто то видимо из написа самог Лапчевића.

Пишући о дискусијама вођеним при крају 1902. године на састанцима Централног одбора, које је посећивао пошто је био „позван да редовно посећујем седнице Централног одбора са свим правилима његових чланова“, на којима „се само дискутовало као ... и ранијих година у локалу преко пута малог Париза“ С. Д.: *Састанци руководства покрета камуфлирани под фирмом Фонд Светозара Марковића — С. Димитријевић, Р. Драговић, 58-59*, где се „често пута дискутовало врло оштро и врло жучно“, Лапчевић подвлачи да „у тим дискусијама нисам ни узимао учешћа, као што нисам ни у оним преко пута *Малог Париза*, сва је разлика била што сам се онима само смејао, а на овим редовно дремао“ (Д. Лапчевић, *Положај...* 155).

Д. Лапчевић пише Ј. Скерлићу почетком 1906. године: „Квасац за своје изгоњење с. д.: из партије ви сте г. Скерлићу закували пре, него што сам ја и дошао у Београд“, подвлачи да је дошао у Београд по наговору групе Скерлића. Осврћући се на свој избор у привремени партијски одбор 1900, он пише: „Од тада увек кад смо се састали, говорили о томе; како све снаге треба концентрисати у Београду и развити најживљи рад; тада сте и ви и другови говорили како, ради партијских ствари треба да дођем у Београд. И ја сам дошао 1. децембра 1902. г.“

⁷⁷ Радничке новине 23-26, 8, 15, 22 и 29. VI 1902; Прештампано: Д. Туцовић, Сабрана дела I, 48-59.

⁷⁸ Радничке новине 28, 13. VII 1902. Да је овај чланак представљао критику ставова Ј. Скерлића, види по томе како сам Скерлић приказује своја схватања социјализма. По деловима његових чланака наведених у чланку непознатог аутора: *Српском Јулијану, наш одговор I. Др Јовану Скерлићу*, Радничке новине 6, 14. I 1906, видимо да је сам Ј. Скерлић приказао своја стара становишта на следећи начин: „Ми смо били уверења, вели он, да ће велики социјални преображај којем свет иде у сусрет бити дело не наглих и крвавих револуција, него паметне еволуције, мирног развитка... Ми увек остајемо на нашем старом гледишту да је социјалистичка странка, странка демократских и социјалних реформа...“

У јуну 1902. г. долази до престанка сарадње М. Поповића на *Рагничким новинама*.

Почетком тог месеца, 4. јуна 1902., М. Поповић је упутио писмо Редакционом одбору *Рагничких новина*, у коме је критиковао став који је лист заузео по питању општинских избора у Београду, одбијајући заједничку листу самосталаца и радника.⁷⁹

Не схватајући потребу разграничавања социјалдемократског радничког покрета у формирању од буржоаских демократа, М. Поповић је брутално напао чланак у коме је овај став био изнесен, изјављујући да он „ни мало није промозган“, да је то „*најјоре* становиште које су *Раг. новине* могле да заузму у свој изборној борби“, да се уместо понуђеног кметског и пет одборничких места могло тражити прихватање неких захтева, да су то одбили „у име некаквих уображених виших интереса социјализма“. При томе напада „неувиђавни редакциони одбор“, пише да би „паметније било да сте остали пасивни“.

Уз то је тражио да се на самосталце врши начелни притисак да би они усвојили коју тачку из социјалистичког програма.⁸⁰

Дакле, М. Поповић је тада очевидно под утицајем Ј. Скерлића, са којим се је тесно повезао још у Паризу, почео да заступа некакво компромисно, заједничко изборно иступање радника и самосталне радикалне партије, засновано на погађањима са њима, без обзира на штете које би то нанело социјалдемократском радничком покрету у формирању.

Односи са М. Поповићем још више су се заоштрили кад се је непосредно иза тог писма у *Рагничким новинама* појавио непотписани чланак *Економска и политичка борба* (објављен одмах иза Драговићевог уводника *Нашим друговима*), у коме између осталог пише: „Борба пролетаријата тек онда је потпуна кад се води и на економском и на политичком пољу. Али неки наши другови мисле да сву пажњу треба обрати-

⁷⁹ У питању је био непотписани чланак Р. Драговића, *Избори у Београду*, у коме се између осталог заузима став према евентуалној „заједничкој листи самосталних радикала и радника“ коју су предложили београдски самосталци на једној својој конференцији. У одговору на тај предлог Р. Драговић пише: „Ми смо решили да не улазимо у ту комбинацију, да не истичемо наше кандидате са радикалима на једној листи“.

„Разлог је томе врло прост. Нама је изнад свега интерес социјализма. У политичком програму ми имамо *само извесан број* заједничких захтева са буржоазном демократијом, али наш идеал је сасвим други, у економским питањима ми имамо сасвим различите захтеве.

У овај мах ми још нисмо организовани, наш социјалистички покрет још није на довољно чврстим ногама и ми хоћемо да одржимо границу између нас, социјалних демократа, и њих, буржоазних демократа. Ми смо једно, они друго, и ми нећемо забуне и двосмислености у нашим редовима, ми нећемо да будемо ситна монета за поткусуривање рачуна буржоаских политичара и ловаца на министарске столице. Интерес наше ствари захтевао је чисту ситуацију; овако неорганизовани, без јасно одређених тежњи и захтева, ми нећемо да излазимо као просто лево крило буржоаске левице. Ми смо социјалисти, и *само као организовани социјалисти* могли бисмо ступити у изборне преговоре и споразуме“.

Уз то се констатује да међу буржоаским партијама „самостални радикали поред све оскудице програма траже најшире политичке слободе и ми ћемо се једног дана са њима борити раме уз раме...“

Зато се на крају чланка закључује: „Стога, ми држимо да би наши пријатељи и једномишљеници који мисле и хоће да гласају, могли да *појединачно*, не као група гласају за самосталну радикалну листу...“ /*Избори у Београду*, Радничке новине 22, 1. VI 1902; Прештампано: Р. Драговић, *Избор чланка*, Београд 1954, 196-198/.

⁸⁰ Писмо М. Поповића упућено 4. јуна 1902. г. из Будимпеште Редакционом одбору *Рагничких новина* у Београду — Оригинал Народна библиотека СР Србије, Р 391/2; Прештампано: ССДП I. 388-390.

ти на економску борбу, а политику, политичку борбу треба сматрати као нешто споредно. Ова је мисао непотпуна и нетачна ... Оне су обе важне. Шта више да би се успешно прва водила, да би се постигао крајњи циљ — благостање за све, треба сву снагу уложити у ову другу — у политичку борбу“.

„Економски преврат у друштву циљ је свега рада пролетаријата, али политичка револуција је најмоћније средство за постижење тога преврата“.

На крају се закључује: „Нашим друговима треба да буде јасна и необорива ствар: без политичке борбе не да се замислити потпун и успешан рад пролетаритаја где год се има. Економска и политичка борба тесно су везане међу собом; једна без друге не може да опстоји. Ако српски пролетаријат мисли успешно да ради на побољшању свога положаја, он мора да буде политички васпитан, свестан и јак“.⁸¹

Овај чланак представљао је, у неку руку, критику ставова М. Поповића, који је стално пренаглашавао значај економске борбе пролетаријата на рачун политичке, оправдавајући то постојећим условима у Србији, одлажући другу за будућа времена.

После свог писма и поменутог чланка М. Поповић, који је стално и обилно сарађивао у радничким листовима који су излазили у Србији у периоду од 1900. до средине 1902. године /Напред, Раднички лист, Стари раднички лист, Радничке новине/, нагло је прекинуо даље слање својих радова *Радничким новинама*.⁸²

Када је М. Поповић чуо да је Централни одбор одлучио да српски социјалдемократи наступе на скупштинским изборима који су имали да се одрже 1903., М. Поповић им пише из Будимпеште 28. XI 1902. године. У том писму избија у први план његова озлојеђеност на руководство радничког покрета у Србији. Полазећи од констатације: „И ако ме ваш одбор позвао није“, он излаже своје мишљење о питању избора. При том се супротставља политичком иступању радничког покрета и пише: „Да ли је збиља, могуће и помислити на неку широку политичку акцију данас, кад је све низбрдицом пошло, кад је лист пао, кад су другови разочарани, и кад се не зна ни ко у покрету пије ни ко плаћа“. „Учествовање у политичкој борби претпоставља извесне услове: организовану партију и јака стручна удружења. Нарочито у земљи где све лежи на милости министра и полиције /Србија/“.

⁸¹ *Економска и политичка борба*, Радничке новине 24, 15. VI 1902. Напомињемо да је на комплету Радничких новина из Народне библиотеке Т. Кацлеровић означио свој чланак као његов, стављајући своје иницијале. Насупрот томе, у својој књизи *Радован Драговић*, Београд 1954, 21 — он приписује делове тог чланка Радовану Драговићу.

Тај чланак није ушао ни у нашу библиографију радова Р. Драговића /објављену 1954/, пошто није било прихватљивих доказа за његово додељивање Р. Драговићу.

⁸² У побројаним листовима нашли смо укупно 18 његових радова, и то: у листу *Напред* /1 текст у бројевима 6, 1900 и 1 и 3, 1901/; у *Радничком листу* /1 наставак текста и 5 текстова у бројевима 1, 2, 6, 12, 16, 19, 20, 21 и 22, 1901/; у *Старом радничком листу* /1 наставак текста и 3 текста у бројевима 1-3, 1901/; у *Радничким новинама* до 15. VI 1902 — 9 текстова у бројевима 7-13, 19, 21 и 22/.

Напомињемо да М. Вукомановић повезује престанак ове сарадње искључиво за чланак *Економска и политичка борба*, који, по својој процени /„по свему судећи“/, приписује Р. Драговићу. /М. Вукомановић, *Главни раднички савез*, 212, напомена 78/, уз то се уопште не помиње наведено писмо М. Поповића. Тиме се кривица за прекид ове сарадње сасвим произвољно и неоправдано узевује за Р. Драговића.

Осуђујући „сулуде политичке авантуре“, он сматра да „треба бити паметнији, па макар то и не годило онима који живе од голих револуционарних фраза и варају друге заваривајући сами себе“, да „ваља најпре *организовати радничку класу*“. „Пре широке политичке акције ваља радничку класу оспособити за *ошторну борбу*“.

„Према томе, учествовати у изборној борби за скупштину права би ћоравна посла била. Тиме би довршили да дискредитирате и сасвим упропастите данашњи покрет“.

Тврдећи да је све већ годину дана (С.Д.: од кад је марксистичка група узела покрет у своје руке) „пошло у суноврат“, да се „Лудо ударило у политичку агитацију без потребних услова успешне агитације. Синдикална питања решавања су ћораво, без познавања потребних елемената, без марљивости и воље да се што *бишало* оствари“, да су „кораца који су предузимани да се стручни покрет развије били непромишљени“, да „синдиката ни данас у Београду нема. Оно што под тим именом постоји то су статут, спискови чланака и празне касе“, да је лист — Радничке новине — „жалосно пао“, да „убичајеног парафразирања неколико идеја и мисли“, нпр. „класинска свест“, „срамна игра реакције“, да је то „празна тиква, што све један те један глас издаје“, да су избацили „критику српских односа и заменили је час празном фразеологијом, час чланцима испод критике“, да је напуштен „правац старог *Радничког листа* и ударило се је у голо и бесплодно политизирање“, да Радничке новине „оно што се у *Дневном листу* и *Одјеку* (С.Д.: Листови самосталаца) данас пише ви сутра прекопирате, додајући само мало више црвенила /тј. револуционарних фраза/“. „Овакав лист морао је целом покрету ударити жиг неспретности, шепртљанству и неспособности. Голо политизирање одбило је све практичније елементе из вашег покрета...“ и тражи: „боље је и прекинути са листом и цео рад концентрисати на јачину стручног радничког покрета у Београду, него овако даље продужити“.⁸³

После овог другог писма сукоб М. Поповића са политичким руководством класног радничког покрета у Србији, посебно са *Радничким новинама*, примио је врло оштре форме.

Задржимо се на опозицији са којом се борила марксистичка група у социјалдемократском покрету Србије.

Озлојеђени услед губитка руководећих положаја у новоствореном класном радничком социјалдемократском покрету, лично погођени победоносним супротстављањем младих социјалиста у идеолошко-политичким дискусијама вођеним у Централном одбору пред представницима радничких организација и у *Радничким новинама*, руководећи српски социјалисти ранијег периода Ј. Скерлић, К. Јовановић и Д. Лапчевић, који су били међусобно тесно повезани⁸⁴ и у поменутиим дискусија-

⁸³ Писмо М. Поповића упућено 28. XI 1902. из Будимпеште друговима у Београду, тј. Централном одбору — Оригинал Народна библиотека СР Србије, Р 681/1; Прештампано: М. Поповић, *Дела* I, 13-16 и Дела II; Прештампано са погрешним датумом: ССДП I, 390-392.

⁸⁴ Треба истаћи да се у Првомајском спису из 1902. године од српских аутора појављују само Д. Лапчевић, Љ. Јовчић и М. Поповић без иједног радника или ког другог представника групе Р. Драговић, која се је била за класни социјалдемократски покрет заснована на марксистичкој основи. То показује да је заједничко иступање ове групе, која се супротставила групи Р. Драговића, а онда /изузев Д. Лапчевића/ прешла на антипартијске позиције, почело врло рано.

ма заједно наступили /изузев Лапчевића који у њима није учествовао/, дошли су у отворени сукоб са марксистичком групом предвођеном Р. Драговићем.

Тако су превага марксистичке струје у руководећим центрима класног радничког покрета Србије и даље дискусије вођене у редакцији Радничких новина и Централном одбору довеле до својевољног изласка старих социјалиста из редакције *Радничких новина*, напуштања сарадње у њима и њиховог удаљавања од тадашњег социјалдемократског радничког покрета.

Тада су привремено отпали од новоствореног класног радничког социјалдемократског покрета Ј. Скерлић, К. Јовановић, Љ. Јовчић и Д. Лапчевић.⁸⁵

Поново заједничко ишћување свих социјалиста

Малограђанска опозиција се поново окупља око новостворених социјалистичких центара на почетку XX века /Радничких новина, Београдског радничког друштва, првих синдикалних организација/ тек кад је социјалистички покрет био угрожен покушајем стварања од стране полиције режимске радничке организације.⁸⁶

Сарадња са Ј. Скерлићем и К. Јовановићем трајала је кратко време — до оснивачког конгреса Српске социјалдемократске странке.

Мада су представници свих социјалистичких струја сарађивали на стварању Српске социјалдемократске странке, она је ипак створена на марксистичким основама, као партија пролетаријата.

На оснивачком конгресу ове странке марксистичка група са Р. Драговићем на челу успела је не само да створи изразито радничку партију

⁸⁵ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 62-71, 80 и напомена: стр. 76-78, и 87, посебно напомене 193, 194, 209, 211, 223.

Да је 1902. година била година када је сукоб између малограђанске социјалистичке опозиције и марксистичке групе Р. Драговића достигао велике размере, види се не само из отпадања побројаних социјалиста (почетком 1903.) већ и из осврта анонимног аутора *Раднички покрет у 1902.* који је изишао у првом броју часописа *Ново време*, покренутом од странке К. Јовановића почетком 1903. године. У том осврту, вероватно из пера К. Јовановића, пише: „При свим неприликама, гоњењима и личним несудацима, раднички покрет у Србији прошле године прилично је напредовао“ /*Ново време* 1, 10. I 1903, 15 — наше подвлачење/.

У резултату тих „несудацима“ К. Јовановић је крајем 1902. г. напустио уређивачки одбор *Радничких новина*, престао да долази у редакцију, да буде њихов законом предвиђен одговорни уредник /РН 50, 14. XII 1902/.

Ј. Скерлић у писму упућеном 13. II 1903. г. Р. Драговићу, осврћући се на напад у *Радничким новинама* на један његов чланак објављен у самосталским новинама *Дневном листу* на случај К. Јовановића пише: „Ви сте отстранили и Драгишу Лапчевића и Љубомира Јовчића, ви уређујете лист у таквом правцу да се ја питам да нема случајно два социјалиста или да ми не говоримо два различита језика. Ви сте у листу не противници, него систематски душмани свију нас који не мислимо као и ви. И као што су учинили Коста Јовановић, Љубомир Јовчић и Драгиша Лапчевић, ја прекидам сваку везу са вама“ /*Писмо прештампано у ССДП I*, 396/.

⁸⁶ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 83-86 и напомена: стр. 88-90, посебно напомене 245, 248, 256, 257, 258, 259, 261.

већ да јој да марксистички програм заснован на класној борби радничке класе и обезбеди своју већину у Главној партијској управи.⁸⁷

Исто тако на I конгресу Радничког савеза, *захваљујући интервенцији Р. Драговића* коју је Конгрес прихватио, није прошао предлог К. Јовановића да се у правилник Радничког савеза унесе одредба по којој би се у овај савез могла учланити „земљорадничка и женска удружења којима је циљ међусобна материјална помоћ или узајамно обавештавање...“, чиме је *чланство Радничког савеза ограничено на чисто радничка удружења*.⁸⁸

Тиме је спречен покушај К. Јовановића да на овој основи створи један социјалистички центар који би поред радника обухватао и сељаке. Тако је сачуван класни карактер Радничког савеза.

Све ово показује да је нетачна тврдња М. Вукомановића наведена у напомени осам овога рада да је на Првом конгресу Радничког савеза потврђена некаква концепција — образац, чији су изразити представници били К. Јовановић и М. Поповић.

Уз то је на Оснивачком конгресу ССД странке и на I конгресу Радничког савеза успостављена тесна веза између Социјалдемократске партијске организације и свих осталих радничких организација окупљених у Радничком Савезу, између свих организација класног радничког покрета који је схваћен као једна целина.⁸⁹

Идеолошку платформу тог јединства, идентичност класне суштине и класних циљева постојећих радничких организација и партије изнео је Р. Драговић на Оснивачком конгресу ССДС, у свом говору *О организацији партијских удружења и њиховом односу према радничким организацијама*, у коме је посебно нагласио: радничке организације и партија „Само су разнолики облици једне исте борбе“, која „у данашњем друштву мора да буде разнолика“.⁹⁰

Самим тим ССД странка постала је политички израз а Главна партијска управа фактички руководећи политички центар целокупног класног радничког покрета.

⁸⁷ Велику заслугу зато несумњиво има сам Р. Драговић, који је био на челу Одбора за припрему конгреса, референт по питању партијског програма; говорник по питању организације партијских удружења и њиховог односа према радничким организацијама, први члан кандидационе комисије која је предложила управу странке /С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 93-97 и 104-105, напомене 286, 290, 298/.

⁸⁸ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 94.

⁸⁹ Оба огранка класног радничког покрета, ССД странка као њено политичко вођство и Раднички савез као централно руководство радничких организација, били су тесно повезани од самог почетка тиме што су на оба конгреса учествовали исти делегати, што су у управу Радничког савеза изабране присталице јединственог класног радничког покрета, Л. Павићевић као председник, Степа Васиљевић као секретар /изабран на место К. Јовановића, њеног привременог секретара итд., /Уп. М. Вукомановић, ГРС, 165, и 169/, што је управа Радничког савеза изабрала за свог референта Р. Драговића, што су Радничке новине биле орган и ССД странке и Радничког савеза и добиле редакцију са марксистичком већином у њој /Р. Драговић, В. Стојановић и Д. Лапчевић /, тиме што су партијска управа и управа Радничког савеза одржале заједничке седнице, што су најистакнутији тадашњи раднички активисти као што су били председник раније привремене управе Радничког савеза Н. Величковић, столарски радник, или други београдски радници: Душан Илић-Лија, типографски радник и Милан Станојевић, опанчарски радник, ушли у Главну партијску управу /Н. Величковић као један од њених председника/ /С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 97, 99, 105, нап. 298/.

⁹⁰ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 95-96.

На тај су начин малограђанска схватања о стварању једне широко схваћене опозиционе социјалистичке партије сироте класе била дефинитивно покопана.⁹¹

Р. Драговић био је свестан победе својих идеја и неминовности преовладавања малограђанских схватања у тако створеној социјалдемократској партији. Зато он чини крупан корак у правцу везивања опозиције за тада створену класну радничку партију.

Борећи се за задржавање истакнутих опозиционара у покрету, Р. Драговић као први члан кандидационог одбора настоји да најистакнутија и најпочаснија места у њој, функцију председника, односно првог секретара странке повери Д. Лапчевићу, односно К. Јовановићу, готов да и даље сарађује са њима по цену одрицања од водећих функција.⁹²

Одмах затим у Главну партијску управу уведен је и Ј. Скерлић.⁹³

Упркос свега лидери опозиције К. Јовановић и Ј. Скерлић нису били задовољни. Они се никако нису хтели сложити са класном марксистичком оријентацијом покрета и марксистичким вођством у њему. То је довело до њиховог отпадања од већ створене Српске социјалдемократске странке.⁹⁴

⁹¹Најјезгровитији опис ове концепције дао је Б. Лазаревић, приказујући политичка схватања Ј. Скерлића крајем XIX века. Он пише: „Он Скерлић је желео широк покрет, под чију би заставу стало све што осећа економску, социјалну и политичку беду. Режим који је тада владао у Србији био му је мрзак, и он, који је више осећао да у Србији постоји социјална и политичка беда него ли економска, почиње да мисли друге мисли и да жели шире акције. Уска радничка средина била му је недовољна да развије своју акцију. Он замишља велики покрет, покрет у обиму покрета Светозара Марковића, покрет социјални а не социјалистички, покрет политички а не економски. Он није видео економску беду, он је видео један корумпирани режим кога треба срушити“ /Б. Лазаревић о Скерлићу, *Летопис Матице српске* 299, 35/.

⁹²Колико је то био крупан уступак, лако се да проценити кад се погледа шта је Р. Драговић био до тада. Од времена стварања Централног одбора као руководства читавог социјалистичког покрета он је био његов секретар, а касније руководиоц одбора за стварање Социјалдемократске странке.

⁹³Ј. Скерлић се појављује у саставу шире партијске управе /заједно са контролном комисијом/ на списку чланова партијске управе који имају учешћа на II конгресу Радничког савеза, према извештају верификационе комисије. На списку „партијских делегата чија су пуномоћја нађена за правилна“, у рубрици „управа социјалдемократске странке“, поред чланова партијске управе и контролне комисије изабране на I конгресу ССДС налазимо на крају те групе делегата: „Др Јован Скерлић, Др Драгиша Ђурић и Милутин Аранђеловић /*Рад II конгреса Радничког савеза и Социјалдемократске странке*, Београд 1904, 6-7; Прештампано: *Синдикални покрет у Србији 1903-1919*, 49/. Очеvidно су то били чланови Главне партијске управе накнадно изабрани од Контролне комисије.

У партијској објави, у којој се као члан ширег партијског одбора /партијске комисије/ већ помиње Милутин Аранђеловић, пише: „Два члана извршног одбора изабраће чланови ширег партијског одбора /партијске комисије/“ /*Радничке новине* 34, 25. VII 2903/.

Дакле, Контролна комисија изабрала је поред Ј. Скерлића и др Драгишу Ђурића, који је стајао на марксистичким позицијама.

Избор Ј. Скерлића у Главну партијску управу помињи и Д. Туцовић /*Сабрана дела I*, 354, 359, и 385/.

Да ли је Ј. Скерлић учествовао и како дуго у раду Главне партијске управе није нам познато. Вукосава Милојевић пише да је он школску 1903/1904. годину провео на страни, на годишњем одсуству, у Минхену и Паризу /Вукосава Милојевић, *Јован Скерлић*, 94/.

Он се не појављује као стварно присутан делегат — дискусант ни у записнику II конгреса Радничког савеза одржаног 28-29. марта 1904.

⁹⁴Зато је К. Јовановић демонстративно изјавио на II конгресу Радничког савеза „да се не би примио секретарства у странци да је био присутан кад су га бирали“ /С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 105, напомена 298/.

За време првих посланичких избора, на којима је наступила ССД странка Ј. Скерлић је начинио издајнички гест према странци чијем је руководству припадао, објавивши у самосталском *Дневном листу* од 8. септембра 1903. г. позив гласачима „да гласају за листу самосталних радикала и социјалиста!“⁹⁵

Почетком новембра 1903. г. Коста Јовановић добија државну стипендију, и то без конкурса, и одлази за Немачку.⁹⁶

Насупрот поново отпалим социјалистичким опозиционерима сарадња Д. Лапчевића претворена је у трајну са његовим избором на функцију председника новостворене Српске социјалдемократске странке.

Од стварања Српске социјалдемократске странке Д. Лапчевић се повремено изјашњавао у јавним дискусијама, на конгресима партије и у *Радничким новинама*, углавном по питању држања антипартијске опозиције.

Своја неслагања по другим питањима дипломатски прећуткује, дајући оставке или не прихватајући руководеће партијске функције без детаљног образложења, дајући га само у сасвим изузетним случајевима.

Д. Лапчевић, који није знао ни немачки ни француски језик и који је могао читати само руску и бугарску литературу, *прелази на марксистичке позиције* у току прве деценије XX века *под утицајем марксистичке струје која се оформила*, под утицајем радова Р. Драговића, Д. Тушовића и Д. Поповића и релативно бројних превода немачке и француске марксистичке литературе који су се појавили у то време, посебно превода радова Маркса и Енгелса, К. Кауцког, А. Бебела итд.

Посебно су интересантни ставови које је Д. Лапчевић заузео у чланку *Опашања из наше партијској живоји* ускоро после свог избора за

Да ли је К. Јовановић стварно учествовао у раду Главне партијске управе нисмо могли да утврдимо. На сваки начин, однос Главне партијске управе према К. Јовановићу био је сасвим коректан. Она га је прихватила као првог посланичког кандидата — носиоца листе ССД странке за Београд /РН 47 и 48, 2. и 5. IX 1903/.

⁹⁵ То тврди Д. Тушовић у 4. наставку чланка *Да се разрачунамо — Једна политичка варалица*, РН 2, 5. I 1906. Уз то он пише: „То је било нечувано дело политичког шарлатанства и издајства своје партије. И тај човек, који је у исто време препоручивао бирачима два *супротна* принципа, два *супротна* програма; за кога је свеједно гласати за социјалисту или монархисту, револуционара или властољубца...“ „Кад га је истих избора партијска управа одредила да иде на раднички збор ради кандидације у Шабац, он је одговорио: *га не може ићи због тога што се тамо од лидера кандидује др Воја Вељковић, њеј ов лични пријатељ, на кога он не може да удара. И није отишао.*“

„Наш др Јован Скерлић није престао бити социјалиста, пише у корсет самосталних радикала, а не агитује против либерала!“

„Тога момента ми смо били начисто са политичким моралом тога господина и Радничке новине нису ћутале. Али као и увек, ћутао је он и смишљао нов напад на раднички покрет“ /Д. Тушовић, *Сабрана дела* I, 386; слично: Ibid, 241-2/.

⁹⁶ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 103, и 107-8, напомена 336. После одласка у Немачку К. Јовановић отпочиње да сарађује на Трговачком помоћнику од броја 11, 20. XII 1903. г. и објављује чланке о приликама у Немачкој. Овакви чланци изишли су у бр. 1-3, 1904. г. Два од њих, из бр. 1, 1. I 1904. и броја 3, 1. II 1904. г. носе поред његовог потписа и наслов *Берлинска писма*.

Треба поменути и то да у Радничком календару за 1904. г., издатом крајем 1903, који је уредио Д. Тушовић /Д. Тушовић, *Сабрана дела* I, 611 — Животописна белешка од септембра / октобра / 1903 / налазимо и између осталих чланака: рад К. Јовановића, *Радничка удружења*; као и рад М. Поповића, *Заштити радника*, у коме се залаже да радничка класа води борбу „за скраћивање радног дана, за бољу награду, за више права и више слобод“.

председника странке, у новембру 1903, који одражавају измену његових схватања.

У том чланку Д. Лапчевић, насупрот својих ранијих становишта, брани став „да нико осим радника не може бити члан *радничке организације*“, да то не могу бити ни занатлије.

Разликујући радничке организације од Социјалистичке партије, он пише да је природно да се социјалистичка партија ослања на радничке организације „јер радничка партија првенствено и поглавито и једино рачуна на радничку класу. Она је заступник радничких интереса и носилац радничких тежњи, по томе ослонац и може и мора тражити у радницима. Што и мимо радника Социјална демократија има чланова и других занимања, то још није доказ да она није радничка партија“ итд.

У истом чланку он критикује ставове малограђанске опозиције, којој је и сам раније припадао, посебно држање Ј. Скерлића у време септембарских избора 1903. године.

Поводом тога он пише: „Многи још нису схватили своју дужност која им се додељује организовањем Социјалдемократске странке... Многи другови узимају учешћа у нашој партији али уз то сматрају, да још могу имати веза с другим политичким групама и у неку руку с њима заједнички радити. Они то чине из два узрока: или рђаво схватају наш партијски интерес, па по томе и своју партијску дужност, или теже да седе на две столице и да вуку две користи, јер — умиљато јагње две мајке сиса!“

„Отуда се примећује, да неки наши другови, упоредо и баш у тренуцима кад узимају учешћа у нашим партијским пословима, узимају учешћа и у пословима других политичких група, радећи за њихово снажење и убризгавајући у трулу лешину буржоаске свеже сокове социјалистичке. Такав рад је за нашу партију двојако штетан: њима се с једне стране оснажава наш противник, а с друге уноси деморализација у наше редове“ и закључује: „Помагати и гласати за буржоаске странке и групе, значи одрицати програм Социјалне демократије“. „Члан социјалдемократске странке не може узимати учешћа у другим странкама и групама, не може их ни на који начин помагати, не може им ни у коме виду ићи на руку, не може с њима правити компромисе, не може за њих гласати. Још нешто више: члан *Социјалдемократске странке ништа од њога не сме чинити*. Као члан Социјалдемократске странке он има све остале странке за своје противнике и дужност му је не да их помаже, већ против њих да се бори“.⁹⁷

⁹⁷ Д. Лапчевић, *Опжања из наше партијској живоји*, РН 64-48, 7-26. XI 1903; Прештампано: ССДП I, 124-128.

Напомињемо да Р. Јешић не прихвата наше раније оцене да је Д. Лапчевић „био малограђански опортуниста који се није могао сложити са искључењем старих социјалиста, а специјално опозиционе малограђанске групе, чијим је појединим ставовима био наклоњен, мада је многе њихове поставке и поступке и сам осуђивао“ /С. Димитријевић, *Р. Драговић*, предговор књизи *Р. Драговић, Избор чланака*, 122 — оригинални текст критикованог цитата /, „да је нагињао Скерлићевим схватањима 'о широкој опозиционој партији'...“ /Ibid., 54. и 122-123 — парафразирано;

Р. Јешић, *Идеолошко-политичке струје у радничком покрету Србије 1903-1914*, посебан отисак из Токова револуције IV, 1969, 36, напомена 131/. При томе се он опредељује на основу једног јединог става Д. Лапчевића „јер је он први јавно осудио Скерлићеве концепције о сарадњи са буржоазијом“, не водећи рачуна о контрадикторности његових ставова гледаних у целини, не посматрајући га историјски у његовом идеолошком развоју, не са-

Тако је марксистичка група предвођена Р. Драговићем и Д. Туцовићем постепено превела Д. Лапчевића на своје позиције.

У јануару 1904. године Д. Туцовић објављује у социјалистичком часопису *Живот* чланак *Конјрес Немачке социјалне демократије у Дрезди*, у коме подржава релативно оштру Дрезденску резолуцију, у којој су осуђени опортунистички и ревизионистички ставови који су се појавили у Немачкој социјалдемократској странци и Социјалистичкој интернационали.

У њему су између осталог подвргнути критици ставови ревизиониста који су почели да форсирају економске и кооперативне организације, гледајући у њима основу будућег социјалистичког друштвеног уређења; њихова каснија борба за ничим неограничену слободу критике која угрожава јединство; као и сарадња социјалдемократа на буржоаској штампи.⁹⁸

Покрећње социјалистичкој опозиционој листи „Свест“

Малограђанска социјалистичка опозиција није се помирила са победом марксистичке струје на оснивачком конгресу ССД странке.

У периоду припрема II конгреса ове странке једна група симпатизера Ј. Скерлића, на челу са Костом Луковићем, Војиславом Росићем, Емилом Ребрићем и Радивојем Радуловићем, покрене опозициони социјалистички лист *Свест*, који је као свој основни задатак прихватио критику руководства целокупног класног радничког покрета /Радничког савеза и ССД странке/.⁹⁹

Њима се придружио М. Поповић, шаљући дописе из Будимпеште. Не познавајући прилике у радничком покрету Србије, политичке проблеме земље, не сагледавајући мукотрпан процес изградње радничког социјалдемократског покрета и борбе које је радничка класа била принуђена да води да би савладала објективне и субјективне тешкоће, он је, понесен својим књишким знањем стеченим у иностранству и познавањем француског и угарског синдикалног покрета преко југословенских радника, а под утицајем француских синдикалистичких схватања, почео да напада партијско руководство класног радничког покрета, да му чита лекције шта треба да ради, да му намеће некакав синдикалистичко обојен концепт радничког покрета.

М. Поповић је већ у свом писму од 9. VIII 1903, упућеном из Будимпеште Андри Банковићу, писао да је „корак о организовању странке

гледавајући да је и он пре тога заступао таква становишта, да је и после своје јавне осуде Скерлића долазио у сукоб са марксистичком групом, супротстављајући се искључењу новоремаца.

⁹⁸ Д. Туцовић, *Конјрес Немачке социјалне демократије у Дрезди*, Живот, књ. II, св. 1, јануар 1904, 24-33; Прештампано: Д. Туцовић, *Сабрана дела* I, 119-129.

⁹⁹ К. Луковић, оправдавајући покретање овог листа и своју сарадњу у њему, пише о постојању три струје међу организованим радницима од којих „једна брани поступке људи на челу покрета, друга непристрасно изриче свој суд о њима“, а трећа призива у помоћ противнике радничког покрета /К. Луковић, *Централном одбору ССД Странке*, Свест I, 6. III 1904 — наше подвлачење /. Мада он сматра да се људи око редакције листа „непристрасно држе према свим радницима у покрету“, они су, у ствари, — закључак донет на основу целог садржаја овог листа — представљали другу поменућу групу, коју смо подвукли, групу критичара партијског и синдикалног руководства.

сматрао за преран, пренагљен“, али је странка ту „и са тим фактом ваља рачунати“, наглашавајући: „Ја сам готов да све учиним што интерес и углед странке буду захтевали — наравно ако то странка буде захтевала“.

У другом свом писму од 28. III 1904, упућеном из Будимпеште Д. Лапчевићу, писао је: „погрешка је била што је странка и оснивана. Ја сам против тога био“.¹⁰⁰

Тада је у листу *Свест* и јавно наступио против већ створене ССД странке, истурајући синдикалну акцију у први план.

У свом чланку *Синдикати и партија* он пише:

„Основно питање са којим мора да се буде начисто, то је хоћемо ли дати *првенство* стручним или политичким организацијама, хоћемо ли у *данашњим* приликама већи део своје енергије жртвовати политичким или стручним, синдикалним организацијама“. „Од његовог решења зависи будућност радничког, па дакле и социјалистичког покрета у Србији“.

У одговору на ово питање пише: „Наше је одлучно уверење да данас треба дати првенство *стручним* радничким организацијама: синдикатима“.

Излажући ове своје ставове, М. Поповић се залаже да се у Србији примени некакав шаблон проистекао из прошлости радничког покрета Европе. Он истиче: „Свуда је на континенту европском снага социјалне демократије као политичке странке расла са рашћењем радничких синдикалних организација. Свуда радничке стручне организације развијале су најпре, својом економском борбом, класинску свест код радника, и за тим је радничка странка ту свест употребљавала у политичкој борби против буржоазије“.

При томе он не сагледава дијалектичко јединство свеукупне класне борбе која се једновремено води на економском, идеолошком, политичком и културном пољу, да се она развијала зависно од постојећих услова као један историјски процес, да су ти услови у Србији сасвим другојачији, пошто се српски радници укључују у социјалдемократски раднички покрет када се он већ оформио у Европи, да он више није принуђен да истим путем као и у прошлости долази до потребе политичке борбе. Зато он тражи механистичко раздвајање њених видова, дељење процеса развитка класне борбе на етапе зависно од врсте борбе, захтева да се покрет држи некаквог редоследа, инсистира да се све снаге баце на синдикални рад а да се политичка акција одложи за касније, кад се претходно створе моћни синдикати. Зато он пише:

„Код нас пошло се с репа, готово, уместо да се најпре синдикати учврсте, ојачају и број организованих радника да се увећа, уместо да се радници најпре упуте у економској борби, па затим у политичкој, која се из економске рађа, код нас се одмах ударило у најобичнију политичку акцију. Политичка акција претпоставља међутим велики број организованих, способних радника, а до ових се без стручне организације *не може доћи*.“¹⁰¹

¹⁰⁰ Писма М. Поповића објављена у књижици М. Поповића, *Дела I*; Прештампана: ССДП I, 397, и 398.

¹⁰¹ Све ово не значи да су све поставке овога чланка неис правне. Међу њима има и таквих које су у суштини тачне, али се претварају у неправилне тек онда кад се употребе као

Напомињемо да у листу *Свест* нисмо нашли никакву критику неке предстојеће реорганизације радничког покрета коју заступају Р. Драговић и Д. Туцовић.¹⁰²

Зашто се онда пише о некаквој реорганизацији предлаваној од Р. Драговића и Д. Туцовића у фебруару 1904. кад реорганизацију покрета предлаже М. Поповић 13. марта 1904. г. у листу *Свест*.

Вероватно зато да би се приказало како Р. Драговић и Д. Туцовић наступају са својим идејама тек 1904 — што је нетачно. Можда и зато да

аргументи једног погрешног погледа на проблеме класног радничког покрета. Тако, нпр., инсистирајући оправдано на неопходности синдикалних организација и акције, М. Поповић и ту налази основу за нападе на руководство ССД странке. Он пише:

„Без синдиката, и то правих синдиката, ми ћемо бити осуђени на вечите трзавице, на несталност, на стерилност у последницама нашега рада. Недостатак синдиката омогућиће да странку радничку воде људи, који стоје под импулсом других интереса, а не интереса радничке класе. А ово не сме да буде“.

Осврћући се на ранији социјалистички покрет у Србији, он правилно закључује: „Данас социјализам мора бити дело и програм радничке класе. И да га радништво може схватити, нужно је да схвати саму класинску борбу, без које нема социјалдемократске борбе“. При томе он заборавља да се класна борба може схватити и преко идејно-политичке акције и ширења марксизма.

Исто тако, он исправно пише: „Синдикат је школа социјализма, он и његова борба дају раднику могућност да схвати социјализам.“ При томе он заборавља да је зато нужна и једновремена идејно политичка акција коју води партија пролетаријата /непотписани чланак, *Синдикат и радничка странка*, *Свест* 2, 13. III 1904 — Наставак тог чланка: *Одељ синдикат и радничка партија*, *Свест* 4, 27. III 1904, потписан је пуним именом М. Поповића. У њему пише: „Мој чланак Синдикати и радничка странка“/.

¹⁰² Зашто онда М. Вукомановић пише: „Мада је вођство покрета успешно спроводило припреме за конгрес било је неминовно диференцирање у питању преустројства радничких организација. Присталице дотадашње концепције, односно постојеће организационе структуре радничког покрета остали су на својим позицијама, пружили отпор новим ставовима, а тиме и вођству покрета. Пошто су били онемогућени да своје погледе изнесу преко *Радничких новина* излаз су нашли у покретању свога листа“.

„Пошто је вођство покрета током јануара 1904. дефинитивно прихватило нову концепцију о реорганизацији покрета и изложило је у Радничким новинама током фебруара 1904, а како се време одржавања конгреса приближавало опозиција је била принуђена да на брзину покрене свој лист *Свест*. Циљ је био да се преко њега упознају делегати II конгреса Радничког Савеза са својим ставовима, првенствено о питању реорганизације покрета...“ /М. Вукомановић, *ГРС*, 174-175/.

М. Вукомановић, који је у сталном сукобу са чињеницама, често противуречи самом себи. Тако, нпр., он покушава да докаже да ни Ј. Скерлић, ни К. Јовановић нису стајали иза покретања листа *Свест* /М. Вукомановић, *ГРС*, 175, напомена 23/, а овде пише да су *Присталице старе концепције радничког покрета*, чији су изразити представници — по самом М. Вукомановићу — били К. Јовановић и М. Поповић, *остали на својим позицијама, пружили отпор новим ставовима*. При томе он потпуно занемарује међусобну повезаност припадника ове опозиционе групе, о чему постоје бројна сведочанства из периода 1900-1904, мада свако њихово писмо није сачувано а сваки разговор забележен /о томе, нпр., сведочи сачувано писмо Љ. Јовчића из новембра 1900, писмо Скерлића од 13. II 1903, писмо М. Поповића од 20. VII 1904. г. и много других података/. Трагајући за појединостима, он не види читаве шуме чињеница.

Погледајмо каква је то реорганизација покрета коју вођство покрета излаже у *Радничким новинама* фебруара 1904? Њу нисмо могли да нађемо.

Ако анализирамо све програмске чланке објављене у Радничким новинама од 30. јануара 1904, у току целог фебруара, видимо да се у њима налазе следећи ставови о радничком покрету:

1. Да Р. Драговић пише о потреби стварања централне штрајкашке касе — фонда при Радничком савезу /Значај синдикалних скупштина, РН 8, 30. I 1904/.

2. Да Р. Драговић у серији чланака *Пред конгрес* инсистира на развијању политичке акције ССД странке у духу њеног програма /РН 10, 6. II 1904/; залаже се за јачање и ширење партијске штампе као тумача социјалдемократског програма, као васпитања који учи радничку класу „да социјалистички мисли и осећа“ /РН 11, 11. II 1904/; изјашњава се про-

би се оправдало покретање *Свестии* као опозиционог листа, на које је наводно опозиција „била принуђена“, како то каже М. Вукомановић.¹⁰³

Погледајмо какав је став заузео раднички покрет по питањима која је покренуо М. Поповић.

Као критичар тих ставова прво је наступио Д. Туцовић.

У свом *Предлој у резолуције о синдикалцима*, објављеном 26. марта 1904, он се не осврће непосредно на нападе М. Поповића, већ настоји да усмери даљи развитак синдикалних организација у правцу стварања „централистичких синдикалних организација са савезним групама по целој земљи“ и посебно инсистирајући на борби „за законито признавање слободне коалиције, права слободног удруживања ради заштите класних интереса.“

Једновремено он одређује оквире синдикалне борбе: „Задатак је економске радничке борбе да сузбије експлоататорске тежње капиталистичке класе и да извојује боље услове рада, поглавито повећањем награде и скраћењем радног дана“. „Синдикалном се борбом радничка класа заштићава материјално, подиже морално и умно, обавештава о својим класним интересима и припрема за своје класно ослобођење“.¹⁰⁴

тив сарадње социјалдемократа у буржоаским листовима, а за рагулисање положаја радничке штампе према странци /РН 12, 13. II 1904/; утврђује однос социјалдемократа према радничким потрошачким кооперативама, које још нису постојале /РН 14, 16-18, 21, и 27, II; 2, и 5, III 1904/. — Све то скупа узето представљало је само разраду дотадашњег схватања радничког покрета.

3. Да се у предлогу резолуције Вукашина Цветковића, тражи да „члан синдикалних организација може бити само најамни радник“, а да у просветним радничким организацијама општег карактера „у колико се оне још одржавају и мимо синдиката, могу бити чланови и они, који усвајају гледиште револуционарног пролетаријата“ /РН 14, 21. II 1904/.

4. Да у том листу познати опозиционар и следебеник М. Поповића Петар Станковић износи предлог за измену и допуну статута ССД странке, који предвиђа уклањање у странку свих организација, корпорација и клубова које се слажу са програмом /РН 14, 21. II 1904/ — што показује да је опозиција могла да износи своје предлоге за конгрес странке и у Радничким новинама.

У том периоду нема никаквих других чланака који би указивали на некакву реорганизацију радничког покрета.

¹⁰³ Насупрот својим сопственим тврдњама, које смо навели, М. Вукомановић констатује да је лист *Свестии* био „сиромашан идејама и садржајем“, да „није имао своју концепцију“, да су у њему „нашле места идеје разних социјалистичких струја“ (ibid., 176).

Нашавши да се критика предстојеће реорганизације налази у чланцима М. Поповића, да они „представљају теоријску основу опозиције око *Свестии* о питању реорганизације покрета“, да је у њима „најкомплексније извршена и критика покрета о том питању“, М. Вукомановић се задржава на партијској критици овог листа и ставова М. Поповића. Он тврди да је она дошла услед тога што је аутор направио „не мали пропуст“; што је први свој чланак „објавио непотписан“. Сматрајући „да је аутор чланка био познат *Радничке новине*, највероватније, не би онако преоштро реаговале, већ би се оријентисале на принципијелну критику“, да су се зато односи „заострили а сукоб све више примао лични карактер“, да „до тако оштрог реаговања дошло је умногоме због тога што Поповићев чланак није био потписан, као и због претпоставке да иза *Свестии* стоје личности из круга буржоаске левице, која је настојала да успори процес самосталног политичког организованог радника рачунајући на њихове гласове“, да М. Поповић одговара „истом мером“ (ibid., 176-178).

Налазећи ситна објашњења за оштро реаговање радничког покрета на ставове листа *Свестии*, М. Вукомановић је, у ствари, пребацио сву кривицу за оштрину одговора на саму партију и Радничке новине, које оптужује за непринципијелну критику. При томе заборавља да је у питању било једно животно питање радничког покрета — прихватање политичке организације покрета и његове акције на датој етапи његовог развитка.

Одговор је био оштар зато што је покрет бранио постојање своје политичке странке од отвореног напада на њу, независно од тога да ли је чланак био потписан; што се бранио од јавних напада опозиције.

У свом реферату *Синдикалне организације*, одржаном на другом састанку II конгреса Радничког савеза, 28. марта 1904, Д. Туцовић поставља основна начела за даљи развитак радничких организација — а не неку нову концепцију радничког покрета.

Полазећи од тога да „партија обухвата чланове различитих занимања, које спаја у целини једнако *политичко уверење*, докле синдикат обухвата људе истог занимања, који често пута могу бити различитих уверења“, он пледира за „организовање наше радничке класе у *стручне* организације ради вођења економске борбе и *партијске* ради вођења *политичке* борбе“.

Једновремено он тражи да се начела демократије /С.Д. у ствари демократског централизма/ спроведу у синдикалним организацијама, залажући се за бирање конгресних делегата од стране самих чланова синдиката, критикујући предлог П. Станковића да чланове Главног радничког савеза бирају поједине организације.

Изражавајући задовољство о постојећем односу међу синдикатима и партијом, међу којима „влада потпуна хармонија“, он истиче: „дужност нам је да је и даље одржимо и развијемо“.

Осврћући се на људе „који неутралност синдиката проглашавају за догму и тиме подривају ову хармонију“, сматрајући да они тиме „одлично служе смеровима наших противника, али то чине несвесно, из незнања“, он се залаже зато „да их поучимо, ако то не буде помогло, онда су непријатељи које треба сузбити“.

Осврћући се непосредно на лист *Свесџ*, он констатује да је овај лист отишао још и даље, да је по њему „политичка борба без синдикалне јалова, зато је не треба водити пре него што се синдикати не оснаже и радници не упуте у економској борби“.

Указујући да Маркс „још пре непуно пола века увиђа опасност од чисте синдикалне борбе и значај политичке борбе за радничку класу“, да је он 1866. године „осуђивао синдикате што воде само синдикалну борбу“ што су се „уздржали од сваког социјалног и политичког покрета“, он истиче да је Маркс увек наглашавао „*да су у борби* радничке класе нераздвајано спојени њен економски покрет и политички рад.“¹⁰⁵

У даљем свом излагању Д. Туцовић закључује: „*Само би занешењак могао желећи да постоји само један од ова два покрета*; ми морамо имати оба, јер сваки од њих има свој задатак, а један не може извршити задатак другог.“ „Синдикати и партија су две ноге, на којима пролетаријат иде победи. У заједничком телу треба да куца једно срце, које ће слати крв у оба дела и *једна* душа која ће давати правац кретању *обе*ма ногама“.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Радничке новине 25, 26. III 1904; прештампано: Д. Туцовић, *Сабрана дела I*, 141-143.

¹⁰⁵ Бранећи М. Поповића од критике Д. Туцовића, М. Вукомановић налази да се Маркова мисао „... да је свака класна борба политичка борба у суштини не разликује од наведеног мишљења Милорала Поповића“. Он своди његове грешке на „извесну непрестаност у изразима“ (М. Вукомановић, *ГРС*, 179).

¹⁰⁶ Реферат Д. Туцовића, *Синдикалне организације*, Рад II конгреса РС и ССДС, 52-69; Прештампано: Д. Туцовић, *Сабрана дела I*, 144-164.

Став Д. Туцовића у дискусији налази се у истим изворима (*Ibid.*, 90-94, односно 165-171).

Став Д. Туцовића у главним цртама су подржали многи делегати конгреса, нпр. Милан Илић, М. Стојановић, Ј. Недељковић, В. Савић, М. Продановић и др.¹⁰⁷

Сам Коста Јовановић подржао је на II конгресу Радничког савеза замену радничких друштава синдикалним организацијама, наглашавајући при томе, да су и раније, у време стварања радничких друштава „били свећни тога, да Радничка друштва нису наш крајњи циљ него да су она само једна претходна организација прва стопа, која је требала да спреми терен за појаву чисто синдикалних организација“. „Према томе, другови, ја апсолутно не могу да нађем подвојености у том питању, о коме се овде говори, и не може да буде речи и раздора око тога питања“.

„Види се, дакле, да је се онда стајало на истом земљишту које је и у реферату друга Туцовића изнесено.“

„Ја у томе не видим никакву подвојеност да се ова садања Радничка друштва претворе у синдикалне организације.“

„Главно је, другови, да схатите ово: да раднички покрет у целини својој, према свима мишљењима која су била владајућа у радничком покрету и социјалистичкој странци, да он треба да се дели и ради самог успеха и ради самих интереса које он има да заштити, да он треба да се углавном распадне, диференцира се на два дела: на политички покрет и на синдикални, економски покрет. Та два покрета треба да стоје у најтешњој вези.“

Он сагледава као „један од већих задатака овог конгреса“ решавање разграничења надлежности синдикалне и политичке организације, тј. „докле треба да се простире синдикална организација, докле треба да се простире економски покрет радника, а одакле треба да настане политички покрет,“ пошто „смо до сада сматрали синдикате као политичке организације и политичке организације као синдикате.“¹⁰⁸

Из излагања Косте Јовановића на II конгресу Радничког савеза видимо да група Р. Драговић — Д. Туцовић није тада наступила са неким новим концептом организације радничког покрета — како то тврди М. Вукомановић, већ је само развијала поставке о класном радничком покрету који је заступала почев од 1900/1901. године.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Рад II конгреса РС, 71-77; 85-88; прештампано: *Синдикални покрет у Србији 1903-1919*, 77-82, 88-90.

¹⁰⁸ Ibid., 83-84. То што је К. Јовановић истовремено бранио свог пријатеља М. Поповића од оптужби да је заступао мишљење „да радничка класа треба да се издвоји од политичке борбе и да води борбу само на економском пољу“ (Ibid., 84, 85-87, и 90) нема великог значаја, пошто располажемо са оригиналним текстовима М. Поповића.

¹⁰⁹ Зашто се онда тврди нешто сасвим супротно од тога (в. напомене 8 и 101)? Штавише, тврди се да Р. Драговић и Д. Туцовић „нису могли да продру са својим ставовима због великог утицаја Косте Јовановића у постојећим радничким организацијама“. „Прилика за то појавила се када је Јовановић новембра 1903. године, после добијања државне стипендије отишао на студије у Немачку...“ итд. — Да је тек онда Р. Драговић био у прилици да своје концепције до краја спроведе“ (М. Вукомановић, *ГРС*, 174). При томе се не узима у обзир ни то да је резолуција Д. Туцовића о синдикалним организацијама била једногласно примљена на II конгресу Радничког савеза (*Раг Друг ој конгреса*; Прештампано: ССДП I, 94) упркос присуства многих опозиционара међу делегатима, нпр. К. Јовановића, Е. Ребрића, В. Росића, П. Станковића и др.

Радничка друштва која су се појавила пре стварања партије и синдиката као почетна форма организовања радничке класе, која су групирала све раднике без обзира на струку, била су у току даљег друштвенополитичког развитка социјалдемократског радничког покрета потпуно превазиђена, морала су да одумру.

Ускоро после II конгреса Радничког савеза и ССД странке *Свест* је престала да излази /10. IV 1904/.

Тада је дошао нов напад на руководство покрета од стране М. Поповића, који је издао боршуру *Нека се чује и груја сџрана*, у којој између осталог прештампава своја синдикалистички обојена схватања радничког покрета већ објављена у листу *Свест*, и јавно опањкава, вређа и клевете поједине руководиоце ССД странке.¹¹⁰

У току лета 1904. г. настало је регрупирање партијске опозиције.

Пошто је у то време К. Јовановић боравио у Немачкој,¹¹¹ Ј. Скерлић постаје стожер око ког се окупља социјалистичка и синдикалистичка опозиција.¹¹²

У време кад се М. Поповић вратио у земљу, негде у августу 1904, антипартијска опозиција била је разбијена и спутана у свом деловању

Дакле, протагониста таквих погрешних историјских шема не схвата прави развитак класног радничког покрета. Погледајмо како је он текао. Радничка друштва која су окупљала саме раднике, без обзира на њихову струку, била су напредна ствар у времену њиховог стварања. Она су стварана заједно са синдикалним савезима у периоду 1901-1903. г. на основу настојања и напора марксистичке групе Р. Драговића и класно свесних радника, а са учешћем бројних радника, неких старих социјалиста као што је К. Јовановић, и млађих социјалиста-марксиста — Р. Драговића и Д. Туцовића. Сви они, заједно узети, оснивачи су класног радничког покрета у Србији. Тај се је покрет стварао и развијао по замисли и уз залагање читаве групе ових пионира, али су основни идеолошки правац његовог развитка ипак давали класно свесни радници и марксистичка група са Р. Драговићем на челу. После стварања бројних синдикалних савеза и ССД странке, а у вези са њиховим даљим развојем, поставило се питање стварања месних синдикалних пододбора, месних партијских организација а нешто касније и месних синдикалних већа. У тој фази развитка радничка друштва, која су у ранијем периоду окупљала све раднике, морала су да нестану.

¹¹⁰ Прештампао: ССДП I, 333-340; В. одговор Д. Лапчевића — Прештампао: ССДП I, 340-341; и пресуду партијског суда — Прештампао: Д. Туцовић, *Сабрана дела* I, 210-213.

¹¹¹ Што се види из писма К. Јовановића упућеног из Бона 17. VII 1904. Светозару Ђорђевићу, молерском раднику из Пожаревца (Прештампао: ССДП I, 399).

¹¹² Ј. Скерлић пише М. Поповићу у Будимпешту. М. Поповић му одговара 20 VII 1904. и тражи од њега „да о нашим стварима детаљније размислите и ситуацију испитате“, помиње да припрема свој повратак у земљу и јавља да ће по доласку провести месец и по на селу да се „мало окрепи, за посао који нас чека“. Једновремено се договара о новој офанзивној опозицији и пише: „Ја немам поузданих информација много. Разговараћемо о свему. Односно Р. (адничких) Нов. (ина) ја се без вашег пристанка нећу упуштати. И ако то буде мораћемо захтевати најозбиљније гаранције, како нас нико после не би могао изиграти. Морамо до крајности обзриви бити. Ја већ осећам с каквим ћемо људима имати посла.

Јесте ли размишљали о покретању дневног листа? Имамо ли изгледа на успех? И како бисмо узедели материјалну страну питања, без опасности да створимо лист за другога?

Претресите добро Росићеве планове (С.Д.: Воја Росић, један од главних покретача листа *Свест*). Све се бојим да у каквоћу хорово предузеће не заглиби, где му ни лепо стихови неће помоћи“ (Писмо М. Поповића упућено из Будимпеште 20. VII 1904. г. Ј. Скерлићу у Београд — Универзитетска библиотека Св. Марковић, Инв. бр. 3289).

О намери опозиције да покрене свој лист има података и у писму Д. Лапчевића упућеном Д. Туцовићу 17. VIII 1904. г. У њему стоји: „Наши другови прете покретањем листа. Говоре да ће отпочети 1. септембра. Али ја у то не верујем. Не верујем из више разлога: лист скупо стаје, за њега треба много ризиковати, а наши другови немају новца толико, колико је потребно да се лист одржи месец два дана; даље, расположење у радничкој публици и у Београду и у унутрашњости није такво, да би се могло рачунати на успех с листом; сем тога, политичке прилике такве су, да не обећавају успех ни јачим групама, а камо ли издвојеним групама социјалистичким. Не могу мислити да и наши другови све то не предвиђају. Али, ако они ипак изгубе из вида све то, па покрену лист, лакоумисленост ће својој платити узалудним трошковима и издацима, приметну кавгу и једнога дана престати.

Ја, ти и Радван (Драговић) не скидамо се с нишана, мене и тебе највише нападају“ (Д. Туцовић, *Прейска*, Т. Ужиче 1974, 30).

одлукама II конгреса Радничког савеза и ССД странке.¹¹³ Тада је она почела да се окупља око М. Поповића.

Мада М. Поповић није био у земљи дуже времена, он је био познат српским радницима, на једној страни, по својим чланцима у србијанској радничкој штампи, на другој страни, својим радом у Будимпешти, где је било око 5000 српских радника „највише из Београда“.¹¹⁴

Изгледа да је главна партијска управа, да би избегла нове нападе опозиције на ССД странку и Раднички савез и обновила сарадњу старих социјалиста у покрету, одржала 29. августа 1904. састанак са лидерима опозиције, о коме немамо прецизних података.¹¹⁵

У то време, на основу поставки М. Поповића, који се борио за привремено запостављање политичке борбе, појединци су почели да проповедају политичку неутралност синдиката.

Већ на II конгресу Радничког савеза Д. Туцовић је констатовоао да у последње време постоје „људи који неутралност синдиката проглашавају за догму и тиме подривају ову хармонију односа међу синдикатима и партијом, одлично служе смеровима наших противника.“

У свом чланку *Синдикати и партија*, објављеном 30. октобра 1904. г., он повезује „запостављање политичке борбе и неутралност синдиката које појединци проповедају.“¹¹⁶

¹¹³ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 117-121.

¹¹⁴ П. Станковић, допис из Будимпеште, РН 9, 2. II 1902. За време свог боравка у Будимпешти, он је издавао од 5. VIII 1901. до 17. X 1901. г. социјалистички лист *Народни глас*; а од марта 1902. до свог доласка у Србију у лето 1904. г. *Народну реч* (Р. Петровић, *Прилози библиографији српској радничкој покрету*, Београд 1957, 173-174). Уз то је покренуо и *Радничку библиотеку*, која је у периоду 1901-1903. издала 5 књижица (С. Димитријевић, *Српска социјалистичка преводна литература*, Београд 1958, 126), које су се продавале у Србији.

¹¹⁵ Овај се састанак помиње у каснијим записницима Главне партијске управе од 10. X и 9. XII 1904 (ССДП I, 228, 243; Р. Јеших, *Идеолошке политичке студије у радничком покрету Србије 1903-1914*, 10. и 35).

¹¹⁶ Д. Туцовић, *Сабрана дела I*, 159, 220.

М. Стојановић у свом говору на II конгресу Радничког савеза идентификује неутралистичке ставове са чланцима М. Поповића и каже: „пре извесног времена појавила су се мишљења о некој екстремној неутралности у чланцима, који су доношени у *Свест* под потписом Милорада Поповића“.

К. Јовановић категорички је демантовао да М. Поповић заступа гледиште „да радничка класа треба да се издвоји од политичке борбе и да води борбу само на економском пољу“ (Рад II конгреса РС..., 72. и 80; Прештампано: *Синдикални покрет у Србији 1903-1919*, 78. и 84).

Напомињемо да је М. Стојановић писао 13. II 1904 (С.Д.: погрешан датум — вероватно септембар 1904) Карлу Кауцком:

„Друг Милорад Поповић, који је пре кратког времена писао у *Neue Zeit*-у о наша оба конгреса и дошао овомо пре неколико недеља је један слабији! који много прича, али мало ради (aber weniger Abreiten gewent ist). Од кад је дошао овде пропагира 'Апсолутну неутралност' синдиката, а људи који у својим рукама држе покрет, они су за отворене социјалистичке синдикате, односно за 'Белгијски принцип'. Ја сам исто за такве, мада их, као што сам већ рекао, држим за преурањене“ (исписи С. Димитријевића из преписке Карла Кауцког у Институту за социјалну историју у Амстердаму).

Са синдикалистичким поставкама М. Поповића о привременом запостављању политичке борбе изнесенем у листу *Свест* — обрачунао се Д. Туцовић у јесен 1904. г. у свом чланку *Синдикати и Партија*. Тако, нпр., у њему је аргументовано побио тезу М. Поповића да су се свуда синдикалне организације јављале пре политичког радничког покрета, доказавши да се у европским земљама ствар одвијала супротно; разрадио питање узајамности обе врсте борбе, политичке и синдикалне; и критиковао ставове несавремености политичке борбе, тј. неутралности синдиката које су се развиле под духовним покровитељством М. Поповића (Д. Туцовић, *Сабрана дела I*, 216, 220, 221).

Сам М. Поповић дао је подршку неутралистичким тенденцијама у синдикалном покрету у свом чланку *Синдикати и радничка странка*, објављеном 6. XI 1904. г. у *Новом времену*.

Мада се изјашњава за потребу оба облика радничке борбе, економске и политичке, он не увиђа да је *политичка борба облик класне борбе*. Зато он сматра да „радничка борба, дакле, не носи одмах на себи политички карактер. Тај се карактер, тек доцније развитком борбе, јавља. Он је производ а не услов радничке борбе“. Зато се он изјашњава за „економске, стручне организације које већ постоје...“, при чему посебно истиче: „*Политичка организација доћи ће сама собом после ове или уз ову како се и де буде потреба осетила.*“¹¹⁷

Тиме се М. Поповић *нейосредно изјаснио за неутралности синдиката у њом времену*, против њихове везе са ССД странком која је већ постојала /мада је он у начелу не одбацује/. Тиме је он почео да проповеда раскид између *постојеће партије и синдиката*.

Зато је Р. Драговић читаву „теорију“ М. Поповића оквалификовао као покушај расцепа између синдикалног и политичког покрета радничке класе. Нападајући социјалистичку опозициону интелигенцију он пише: „Пошто у нас не само да политички и синдикални покрет иду под руку, као што треба, него је синдикални покрет основ политичком, то је она опозициона интелигенција прво ударила на ову заједницу оба покрета, на оно чиме се пред сваким можемо поносити. По лажним теоријама те лажне интелигенције та два покрета треба да се раздвоје не само колико је потребно за што правилније њихово функционисање, него треба да се потпуно оцепе и да не воле никаква рачуна један о другом...“

При томе он указује да та лажна социјалистичка интелигенција покушава да раздије и везе између Главног радничког савеза и синдикалних организација „највећу тековину нашег покрета — централистички систем организације синдиката“ и бори се за *јединство организација*.

Говорећи о настанку „теорије о неутралности синдиката, којом је започела једна непоштена агитација, у толико горе што се заодевала плаштом научности познатог штребера Милорада Поповића“, у току које је „о синдикатима говорено, али се тако није смело писати“: „Синдикати морају бити апсолутно неутрални, у њима се не сме чути ни једна социјалистичка реч“, он констатује да су после познатих конференција синдикалних управа /од 14. и 18. X 1904. и збор од 12. XII 1904/ „ове ваздушасте теорије отишле у ваздух, а њиховом творцу скину та маска неке морске учености“.

Указујући да је „основна мисао ове теорије о неутралности“ „заблуда да је свака професионална борба у исто време и класна борба“, он подвлачи „да је професионална борба врло јак фактор у радничком покрету, али само кад постане класном борбом“, а да је зато потребна „строга солидарност са свима радницима и револуционарни циљ“, подвлачећи „да модерни синдикати који воде класне борбе, воле у исто време и политичку борбу, која се само по облику разликује од политичке коју радничка класа води политички организовано“.¹¹⁸

¹¹⁷ М. Поповић, *Синдикати и радничка странка*, Ново време, гол. III, бр. 2, 6. XI 1904 — наше подвлачење.

¹¹⁸ Р. Драговић, *Из нашег покрета — Русије и организације*, Радничке новине 99 и 102, 9. и 18. XII 1904; Прештампао: Р. Драговић, *Избор чланака*, 321-2, 327-330.

У извештавању Главне партијске управе поднетом III конгресу ССД странке, који је Р. Драговић написао, стоји да на поменутој дводелној конференцији синдикалних управа „Теорију одрицања политичке борбе, заступао је Милорад Поповић а гледиште странке и Главног радничког савеза о узајамности обе врсте борбе другови Димитрије Туцовић и Драгиша Лапчевић“. „Та је коференција решила битку у корист странке и савеза — у корист јединства“.¹¹⁹

Шта је представљао синдикалистичко-економистички, неутралистички став који је М. Поповић заступао у теорији и пракси и какав је корак начинио класни раднички покрет предвођен Р. Драговићем, одбацивши га још 1904. године, види се из критика таквог става од стране Лењина 1907. године.

Пишући о везама социјалистичких партија са синдикалним савезима, он истиче да опредељење за непартијске синдикалне савезе представља прихватање становишта неутралности; да су „ово становиште увек бранили наши беспартијни демократи, бернштајновци и есери“; да је тек Лондонски конгрес Руске социјал-демократске радничке партије (одржан 30. IV — 19. V 1907) „истакао друго начело сближења Савеза синдикалних са партијом све до њиховог признавања /у одређеним условима/ за партијске“.

Уз то он указује да је „проповедање неутралности фактички донело рђаве плодове у Немачкој ишавши на руку опортунизму у социјалдемократији“; да са тиме „треба рачунати и у Русији, где тако многобројни буржоаско-демократски саветници пролетаријата препоручују ’неутралност’ синдикалног покрета“; да резолуција међународног социјалистичког конгреса у Штутгарту /1907/ сасвим јасно признаје „необходност тесних веза синдикалних савеза са социјалистичком партијом и учвршћивања ових савеза“.¹²⁰

¹¹⁹ С. Димитријевић, *Р. Драговић*, 155. и 244. У истом извештају Р. Драговић пише да су коловође опозиције, наступајући против партије и социјалистичке агитације, у ствари, „проповедали пошитоно уздржавање радника од политичке борбе“, „да је непријатељски рад ових људи... имао најозбиљнији карактер: хтела се основати нова странка“ (ibid., 243).

Д. Лапчевић пише да је М. Поповић „поред личног напада, тражио још и начелног размимолажења, заузевши у том погледу врло несретну позицију, проповедајући подвојеност радничког покрета и по злу чувену — неутралност радничких синдиката!“ (Аноним /Д. Лапчевић/, *Милорад Поповић*, некролог, Радничке новине 69, 17. VIII 1905; прештампано: ССДП I, 575).

¹²⁰ В. Ленин, *Сочиненија*, IV издање, Москва 1947, Том XIII, 62-63, 71-73, 141-148 и 422-431. Карактеристично је, за разумевање француских синдикалистичких утицаја у Србији, да се из наведених текстова Лењина види да је на штутгарском конгресу Интернационале „већина француске делегације покушавала доста неуспелим аргументима да оправда неко ограничавање овог принципа позивајући се на специфичности њихове земље“ (ibid., Том XIII, 72).

Заступајући „тактику револуционарне социјалдемократије“, Лењин пише: „Супротно неутрализму мењшевика ми смо дужни да водимо ову акцију у духу зближења савеза (синдикалних) са партијом, развијања социјалистичке спознаје и разумевања револуционарних задатака пролетаријата“ (ibid, Том XIII, 146).

Осврћући се на питање неутралности синдиката много касније, 1919, после Октобарске револуције, Лењин даје *оштите карактеристичке* поборника неутралности синдиката, и пише: „Свака пропаганда неутралности (синдиката) јавља се или као лицемерно скривање контрареволуционарности или као израз потпуног одсуства (класне) свести“ (ibid., том XXVIII, 360).

Осврћући се на опортунизам II интернационале, он пише: „Партије које на речима стоје за револуцију, а на делу не воде непрестани рад за утицај баш такве револуционарне,

Опозиција и групе „Ново Време“

У јесен 1904. г. дошло је до групирања свих постојећих опозиционара социјалистичког и радничког покрета и њиховог јединственог наступа против постојећег партијског и синдикалног руководства.

Друштво *Ново Време*, које је прихватило своја правила 8. октобра 1904, изабрало је за свог првог секретара М. Поповића. Он је истовремено био и фактички уредник часописа *Ново Време*, чије је покретање одлучено 10. октобра а први број изишао 30. октобра 1904.

Око овог друштва и листа, око М. Поповића као заједничког лидера окупили су се сви социјалистички опозиционери и приличан број радничких функционера. Међу тада окупљеним социјалистичким опозиционерима треба посебно поменути М. Поповића, Ј. Скерлића, К. Јовановића, Љ. Јовчића, Е. Ребрића, Р. Радуловића, В. Росића и К. Луковића.

Одлучујућа улога М. Поповића у овој групи, учешће релативно бројних радничких функционера и подршка коју су јој пружили неколико управа синдикалних савеза, међу којим су се појавиле неутралистичке тежње, дале су читавој овој опозиционој групацији поред њеног антипартијског карактера и изразито синдикалистичко обележје.¹²¹

Читава малограђанска антипартијска опозиција прихватила је идеолошко вођство М. Поповића и његова синдикалистичка схватања, која су била сасвим супротна ставовима групе Скерлић о једном широком општенородном опозиционом социјалистичком покрету који се не би везивао само за радничку класу, зато што је настојала да створи расцеп између радника окупљених у синдикалним савезима и руководства ССД странке и Радничког савеза, да придобије организоване раднике за своје политичке планове. Зато је и препустила вођство опозиционог покрета М. Поповићу.

Зато се политичка платформа групе *Ново Време* изграђује на ставовима М. Поповића заузетих у листу *Свесџ*, на нападима на руководство ССД странке и Радничког савеза и на неприхватању одлука II конгреса ССД странке. Зато се опозициони антипартијски покрет јављао као синдикалистичка опозиција руководству класног радничког покрета и његовој доследно марксистичкој линији стварања јединственог социјалдемократског радничког покрета који би обухватао и синдикални покрет и радничку партију.

Пошто смо се на питању Нововременске опозиције опширно осврнули у раду о Р. Драговићу, а уз то треба да скратимо текст овог реферата, то се са њом и са становиштима која су М. Поповић и К. Јовановић заузели у *Новом Времену* овога пута нећемо детаљније позабавити.

Ипак треба указати како се овај подухват завршио. Пошто се ова опозициона група није хтела одрећи свог антипартијског друштва и часописа *Ново Време*, одлуком специјалне партијске комисије од 17. децембра 1904. г. искључена је из ССД странке група нововремаца, међу којима су били М. Поповић, Ј. Скерлић, Р. Радуловић, Љ. Јовчић и други. Ова одлука није обухватала оне припаднике те групе који су пре тога

и то само револуционарне партије у свим и свим врстама масовних радничких организација, то је суштина партије издајника“ (ibid., Том XXIX, 467).

¹²¹ С. Д., *Радован Драговић*, 135-144, и 161-162, напомене 413-444.

престали да буду чланови странке, као што је био случај са К. Јовановићем, К. Луковићем, В. Росићем и др.¹²²

Покушаји рехабилитације антипартијске опозиције

На крају нашег излагања осврнућемо се на уложене напоре за рехабилитацију антипартијске опозиције које у новије време врше поједини усамљени историчари радничког покрета.

Ми ћемо навести неке њихове најкарактеристичније објављене ставове.

Једновремено са подвачењем наводне одлучујуће улоге К. Јовановића и М. Поповића у стварању класног радничког покрета у Србији, они то чине у безброј других тврдњи.

Тако, нпр., не слажући се са историчарима који су прихватили „оцену вођства радничког покрета да је М. Поповић стајао у то време у синдикалистичким позицијама залажући се за неутралност синдиката“, М. Вукомановић пише: „По нашем мишљењу М. Поповић је и у то време стајао на позицијама марксизма, као и вођство радничког покрета у Србији. Одређене разлике међу њима настале су при покушају стваралачке примене марксизма у условима данашње Србије.“¹²³

На другом месту он каже да је Поповић „до краја остао веран марксистичком погледу на свет и друштво, без обзира на то што његови поједини покушаји оживотворења ових идеја односно стваралачке примене марксизма нису успели, односно нису наишли на подршку већине организованих радника.“¹²⁴

Да би оправдао синдикалистичке ставове М. Поповића, он избацује у први план некакве чудне аргументе. Тако, нпр., он пише: „Поповић се бојао да се око социјалне демократије не окупе припадници других слојева уколико се претходно преко синдиката не развије класна свест радника.“¹²⁵

При томе он заборавља да је М. Поповић окупио у групи *Ново Време* и цело време пактирао са оним социјалистима који су се супротстављали стварању изразито класног радничког покрета и партије, са присталицама малограђанског социјалистичког покрета типа Скерлића — што потпуно демантује ову тврдњу.

Објашњавајући да „суштина његових предлога сводила се на процену да се у постојећим снагама не може истим интензитетом радити на синдикалном и политичком организовању радника и да за одређено време већу пажњу треба посветити синдикатима“¹²⁶ — његов бранилац своди идеолошке разлике на познату паролу, по којој се прихвата на речима све оно што се у датом тренутку стварно одбацује, пошто зато није време.

М. Поповић је очевидно био под извесним утицајем марксизма, али није схватио његову битну компоненту да се класна борба води на свим подручјима, да се радничка класа мора истовремено борити и на еко-

¹²² Ibid., 156, 158. и 170, напомена 295.

¹²³ М. Вукомановић, *ГРС*, 180.

¹²⁴ Ibid., 229.

¹²⁵ Ibid., 181.

¹²⁶ Ibid., 181.

номском, идеолошком и политичком терену, да ту нема неког редоследа. Редослед кога М. Поповић успоставља, одлагање извесних аспеката те борбе за касије, у ствари је њено одбацивање у времену у коме деламо.

Да би оправдао покретање антипартијског часописа *Ново Време* и ангажовање М. Поповића на том послу, он пише:

„Руководство покрета није М. Поповићу омогућавало да се адекватније укључи у постојеће синдикалне и партијске форуме и сарађује у њиховим гласилима. Радничка штампа не објављује ни један његов чланак.“¹²⁷

При томе он заборавља да је М. Поповић сам прекинуо сарадњу на Радничким новинама још 1902, да је обновио нападе на руководство покрета на ступцима опозиционог листа *Свесџ*, да је после тога издао *Нека се чује и други глас*, у којој је вређао и клеветао то исто руководство и његову политику.

Шта онда то руководство треба да ради? Да ли оно треба да омогући М. Поповићу да личне нападе објављује у званичном органу ССД странке и Радничког савеза? Да ли треба да омогући да се у том гласилу објављују чланци који негирају потребу партије и партијске акције у датом времену? Ипак треба разликовати две ствари: Једно је констриктивна сарадња и критика и тражење одговарајућих решења за неке проблеме, а сасвим нешто друго јавно одбацивање политике прихваћене на конгресу странке, политике која представља суштину једног покрета, његов програм.

Он оспорава и пресуду партијског суда части донету под председништвом др Драгише Ђурића од стране В. Стојановића, и М. Пекића и Д. Туцовића „у интересу радничког покрета и партијског морала“ — којом је осуђен М. Поповић за неоправдане нападе на Р. Драговића. Он пише: „Сама пресуда суда части у извесној мери је контрадикторна и једноставна. Поповић се осуђује због некоректних напада на Драговића ... Пропусти вођства покрета и појединих функционера ублажени су и приказани у знатно другачијем светлу.“ итд.

На крају закључује: „Суд части није до краја сагледао све околности, па је пресуда неповољно деловала на односе у покрету и знатно утицала на заостравање односа.“¹²⁸

Овај критичар оспорава исправност и других партијских оцена. Тако, нпр., он доводи у сумњу поједине наводе Извештаја главне партијске управе III конгресу ССД странке,¹²⁹ који је написао Р. Драговић, одобрила Главна партијска управа и прихватио конгрес странке, а даљи развитак покрета показао његову тачност баш у оспораваним детаљима, пошто је остварена потпуна изолација и ове антипартијске групе и њена политичка ликвидација. Сам М. Вукомановић признаје да су Туцовић и Лапчевић „у непосредној полемици успели да оповргну Поповићеву теоријску критику политике вођства покрета“ „да не постоји ниједан други историјски извор на основу кога би се могло доћи до потпуног сазнања у овој значајној полемици.“¹³⁰

¹²⁷ Ibid., 213.

¹²⁸ Ibid., 214.

¹²⁹ Ibid., 216.

¹³⁰ Ibid., 216.

Чему онда служе непрестани напади М. Вукомановића на руководство покрета и стални покушаји правдања М. Поповића и његових ставова?

Чему онда служе констатације „Поповићеве начелни ставови били су на нивоу савремене социјалдемократске мисли.“

Заиста је права вештина тврдити у једном раду из историје српског радничког покрета, да М. Поповић „уопште не поставља питање неутралности синдиката“, да он „напротив, наглашава значај радничке политичке партије, њену повезаност са синдикатима у јединствени раднички покрет“, кад се једновремено признаје да је он „отишао у другу крајност пренаглашавајући значај синдиката“, да је „посматрајући односе у покрету са становишта синдиката, до извесне мере западао у једностраност“ и пише да он *реално процењује* „да је радничка класа Србије, с обзиром на тежак положај и степен развијености првенствено заинтересована за вођење таквих облика борбе, кроз које ће се повећати крајње бедне зараде нарочито радно време и издејствовати повољне услове рада“; када се тврди да вођство покрета одлази „првенствено из пропагандних разлога“ „до извесне мере у другу крајност, пренаглашавајући његове теоријске слабости.“¹³¹

Како се М. Поповић може истицати као бранилац повезаности партије и синдиката кад се он опредељује за ту партију само у теорији а у пракси је одбацује, пошто је против њеног постојања у датом времену у самој Србији, кад се он изјашњава за њено постојање само у будућности, кад је све то повезано са оценом улоге М. Поповића у радничком покрету Србије, а не са анализом генезе таквих схватања, са његовом филозофском анализом итд.

Све то је могуће зато што се М. Вукомановић јавља као бранилац М. Поповића од оптужби партијског и синдикалног руководства, као и од оних историчара који су сагледали његову негативну улогу у том периоду изградње класног радничког покрета.

Закључак М. Вукомановића о учешћу М. Поповића у нововременској опозицији, а тиме и искључење из Српске социјалдемократске странке, било је *првенствено последица поједине обавешћености о стварном стању у покрету* и квалитетима његових нових вођа, личног размимолажења, извесној теоријској неслањања и појединих тактичких пројеката вођства покрета.“¹³²

Тиме се значај овог великог окршаја класног радничког покрета са малограђанском и синдикалистичком опозицијом умањује а кривица за његово постојање пребације на вођство покрета.

Сагледавши читаво питање у целини, са правом можемо закључити да наведена излагања која оспоравамо представљају само делове систематских настојања за рехабилитацију антипартијске опозиције у класном радничком покрету у периоду од 1901. до 1905. године.

¹³¹ Ibid., 218-219, 221.

¹³² Ibid., 229 — наше подвлачење.

Sergije Dimitrijević

LUTTES IDÉOLOGIQUES AVANT PRELUDE À LA CRÉATION DU MOUVEMENT OUVRIER DE CLASSE ET AU PARTI SOCIAL—DÉMOCRATE EN SERBIE

R é s u m é

Le mouvement social-démocrate a vu le jour en Serbie dans la deuxième moitié du 19-ème siècle alors que les rapports capitalistes à peine développés subissaient l'influence des idées socialiste venant de régions l'expression russe, allemande et française. Il représentait à l'époque un mouvement politique idéologique sur la critique de la société existante, opposant donc aux rapports en vigueur des rapports d'une société socialiste plus équitables. Il constituait alors un amalgame d'idées utopiques, populaires, marxistes et anarchistes. Il a été adopté non seulement par un nombre relativement modeste d'ouvriers mais aussi par de nombreux artisans et intellectuels et çà et là, grâce à l'activité du socialiste V. Pelagić, par un nombre considérable de paysans.

Ainsi s'est développé un socialisme essentiellement prolétarien au sein d'un mouvement socialiste évoluant sous l'influence du capitalisme, d'idées marxistes, défendues par de jeunes intellectuels, de l'expérience de mouvements ouvriers étrangers et du socialisme scientifique sur une classe ouvrière croissante et dont la conscience de classe allait se renforçant.

Ce développement intérieur de classe et idéologique suscitait le besoin d'un changement de toute la conception et du caractère du mouvement soviétique en Serbie.

La création en 1895 en Serbie du premier journal socialiste ouvrier d'orientation marxiste, le *Socijal-Demokrata*, a joué un rôle important dans l'éveil de la conscience de classe du prolétariat l'orientant vers la création d'organisations purement ouvrières et de caractère syndical.

En 1896 naissait la première organisation ouvrière syndicale en Serbie, l'Association ouvrière de cordonniers (*Оџанчарско радничко друштво*).

La volonté des socialistes réunis autour de la rédaction du *Socijal-Demokrata* de créer un mouvement socialiste purement ouvrier s'est clairement manifestée dans l'article de Dragutin Nikolić, *Nos exigences*, paru avec un article de Karl Marx, *La lutte de classes*.

On peut y lire: „Il résulte de cet antagonisme, ce désaccord et cette contradiction d'intérêts entre le capitaliste et l'ouvrier-prolétaire une lutte de classe“. Les aspirations de la classe ouvrière, du prolétariat... sont formulées comme celles de l'organisation ouvrière..., comme le programme du parti ouvrier social-démocrate.

L'apparition des premières organisations ouvrières de classe a poussé les socialistes à se pencher sur la question de l'avenir de l'ensemble du mouvement socialiste.

S'est ainsi que les statuts de la *Société ouvrière de Negotin*, fondée en 1896, prévoient que seuls les ouvriers peuvent être membre de la société, tandis que la *Société ouvrière de Belgrade*, adoptée sous l'influence du groupe de Skerlić, en 1897, ouvre la porte à tous. „Peut devenir membre de la société tout citoyen ou citoyenne qui remplit les tâches assignées par le règlement“.

Plus tard, vers 1901, sera créé, sous l'influence de R. Dragović, la *Société ouvrière belgradoise* à caractère exclusivement de classe.

Deux alternatives ont vu le jour à l'époque de la création des premières organisations ouvrières vers 1896/97 dans le mouvement socialiste serbe.

L'une prônait la constitution d'un vaste mouvement politique d'opposition qui regrouperait les couches moyennes et pauvres des villes et des villages. Cette alternative était défendue en général par les intellectuels, conduits par Skerlić. Il s'agissait de jeunes qui devenaient socialistes principalement sous l'influence de Svetozar Marković et Vasa Pelagić, et qui, en fait, connaissaient mal le marxisme. C'est pourquoi ils ont adopté nombre d'idées des anciens socialistes serbes. Skerlić lui-même a été formé comme socialiste dans les mêmes conditions.

Au moment de la parution du *Socijal-Demokrata* il fait la connaissance des socialistes français d'orientation résolument idéaliste, qui défendaient des idées bien différentes du socialisme scientifique de Marx et Engels et qui représentaient différents aspects du socialisme utopique et réformiste petit bourgeois.

Ces idées étaient défendues également par des personnes aux caractéristiques de classe insuffisamment prononcées, qui ont adhéré au socialisme après avoir quitté les rangs des radicaux, qui appartenaient au mouvement socialiste précédent et avaient de son caractère des idées déjà révolues (Le cas Lapčević).

L'autre alternative, la constitution d'un mouvement ouvrier de classe pur, était défendue par les ouvriers, qui avec l'éveil de la conscience de classe la connaissance des expériences étrangères, commençaient à comprendre la nécessité d'une lutte de classe et à réclamer la création d'organisations syndicales et politiques de caractère de classe. Ils ont été les premiers à rompre avec les concepts du mouvement socialiste et à engager la lutte pour un nouveau mouvement social-démocrate, ouvrier. Il s'agit d'un groupe d'ouvriers réunis autour d'Andra Banković, entré en conflit avec les intellectuels qui défendaient la première alternative, en 1896.

Ils ont été rejoints en 1900 par de jeunes socialistes, qui n'avaient pas adopté les vieilles idées du socialisme, qui ayant procédé à une analyse critique de l'orientation du mouvement socialiste serbe l'ont abandonnée pour devenir des marxistes.

La lutte idéologique survenue à la fin du 19-ème s. et au début du 20-ème au sein du mouvement socialiste était la conséquence de la nécessité de faire une distinction entre les idées socialistes réformistes petites-bourgeoises défendues par les artisans et les intellectuels et celles de classe du prolétariat militant formé par le mouvement ouvrier dans la but de conquérir le pouvoir par la révolution, en créant des organisations de classe ouvrière, socio-démocrates.

La lutte idéologique en Serbie n'était pas le résultat d'une percée simple d'idées en vigueur dans d'autres pays européens. Elle découlait de la spécificité même des rapports de classe en Serbie, qui ont engendré d'une part l'amalgame d'idées socialistes et d'autre part, la différenciation au fil des ans des courants socialistes mentionnés.

Les luttes idéologiques qui se déroulaient sur la scène européenne n'ont pu qu'enrichir la lutte née de notre propre développement social et politique.

D'ailleurs, certains mouvements socialistes étrangers, en particulier ceux d'orientation petite bourgeoise comme en France, qui ont vu le jour parallèlement aux marxistes (Gedistes) étaient très différents.

Ces influences étrangères arrivaient dans notre pays au gré des liens idéologiques entre leurs tenants et tel ou tel groupe ou foyer de la pensée socialiste à l'étranger, et des influences personnelles.

Chacun des idéologues du socialisme non marxistes mentionnés était formé sous l'influence de plusieurs courants. De sorte que chacun se faisait le promoteur d'idées particulières. D'où la grande différence entre chacun.

Face à eux, le mouvement ouvrier de classe d'orientation marxiste représentait un groupe relativement homogène. Bien qu'il y ait eu des différences dans l'exercice de la politique et les méthodes de lutte, une certaine unité était observée dans l'approche du socialisme petit bourgeois, grâce à la conception marxiste du développement social.

Dès que les ouvriers, qui ont eu connaissance des mouvements sociaux-démocrates étrangers grâce aux intellectuels enthousiasmés par le marxisme sans trop bien le connaître, ont lancé le *Socijal-Demokrata* et commencé à insister sur la création de vraies associations ouvrières, parallèlement à la naissance du mouvement ouvrier, dont les représentants caractéristiques et les défenseurs étaient Andra Banković et Tima Omorac, des débats se sont engagés entre les tenants des anciennes idées du mouvement socialiste, partisans d'associations mixtes ouvrières et artisanales et les promoteurs d'un socialisme idéaliste et utopique.

Au moment où la nouvelle conception du mouvement socialiste se trouve opposée à l'ancienne conception de mouvement d'artisans, ouvriers et paysans qui lutte pour une justice sociale, est paru, en 1895 un article de Dragutin Nikolić, dans lequel l'auteur s'oppose à la participation des paysans à la première phase de la création du mouvement socialiste ouvrier.

La lutte entre deux conceptions du futur mouvement socialiste se déroulait en 1896 dans le cadre du *Comité pour la direction du mouvement*. C'est lui qui a consacré la rupture du mouvement.

Bien que le groupe Skerlić a lancé le 1-er avril 1897 la gazette ouvrière *Radničke novine*, destinée aux ouvriers, cette polémique n'y a pas trouvé place.

Il est permis de conclure, des exemplaires de cette gazette conservés, que le journal en 1897 luttait pour la création d'un mouvement socialiste ouvrier (repreant la ligne maîtresse du *Социјал-Демократија*) le distinguant du parti radical (continuant ainsi les efforts de Mita Cenić) mais sans se prononcer avec précision sur son caractère de classe, si ce n'est à travers le Règlement de l'*Association ouvrière de Belgrade* qui lui donnait un cadre hors classe, sans souligner particulièrement la nécessité d'organisations de classe militantes et sans lutter pour leur création (contrairement aux efforts des sociaux-démocrates), réduisant les tâches du mouvement à la formation de la classe ouvrière et la propagation des idées socialistes dans ses rangs.

En 1898, à l'époque du gouvernement autocratique de Vladan Đorđević, le groupe Jovan Skerlić — Kosta Jovanović s'écarte de plus en plus des idées marxistes de lutte de classe répandues par le journal *Socijal-Demokrata*.

Le groupe Skerlić remplace le terme de classe ouvrière par celui de classe de pauvres. Il conçoit la lutte de classe d'une manière tout à fait non marxiste, comme une lutte entre les riches et les pauvres.

Dans les écrits du Premier mai 1898 figurent quatre articles destinés aux paysans et aux artisans. Parmi eux, celui de Vasa Pelagić, *le droit à une vie aisée*, qui finit ainsi: „Que vive l'alliance fraternelle du peuple laborieux — Des paysans et artisans laborieux, et celui de Dragiša Lapčević, *La parole aux pay-*

sans, dans lequel il écrit: „Il est de l'intérêt de classe du paysan en train de sombrer de se regrouper en un tout prolétarien, qui célèbre aujourd'hui la fête du travail“.

A l'instar de la Proclamation du Premier mai 1898, la pétition ouvrière adressée à l'Assemblée populaire à la mai 1898, évoque comme principal antagonisme social „la classe des pauvres“ et la „classe des riches“. Elle ne présente aucune revendication, ne souligne pas le droit du peuple à lutter pour l'amélioration de sa situation, ne souligne pas davantage sa volonté de poursuivre la lutte, n'exerce aucune pression ouverte.

„Le ton de requête de cette pétition n'est pas dû au caractère réactionnaire du régime ni à la faiblesse, et l'absence d'organisation du mouvement ouvrier... Il était l'expression des conceptions petites-bourgeoises promues par le groupe Skerlić, l'expression de leur utopisme et leur opportunisme“.

La prédomination du groupe Skerlić sur les éléments ouvriers, qui campaient sur des positions de classe militantes, donnait à toute activité socialiste de l'époque un cachet petit-bourgeois.

Il ressort que le mouvement socialiste en Serbie était, malgré la fondation de la rédaction du *Socijal-Demokrata*, jusqu'à l'arrivée de Radovan Dragović, fondé sur des idées idéalistes et utopistes, qu'il représentait le mouvement socialiste petit-bourgeois, qui soutenait les mouvements étrangers apparentés. Il se liait de ce fait à la classe ouvrière mais n'était pas véritablement fondé sur la socialisme scientifique.

Les organisations ouvrières socialistes créées au cours du 19-ème siècle en Serbie ont cessé d'exister au temps de la terreur déclenchée après l'attentat de la Saint-Jean.

C'est aussi le temps où de nombreux éminents socialistes de la période précédente ont quitté la scène politique définitivement ou provisoirement.

Les conflits idéologiques entre les socialistes du début du 20-ème siècle ont été engendrés par la proposition de Jovan Skerlić et Milorad Popović de créer une direction provisoire — un Comité, composé de partisans du socialisme petit-bourgeois.

Une lettre de Ljuba Jovčić révèle que Radovan Dragović y était opposé déjà en novembre 1900.

Le groupe marxiste conduit par R. Dragović exposait ses vues non seulement lors de débats mais aussi dans trois principaux journaux socialistes, qui paraissaient à l'époque.

Le premier journal, *Napred* (En avant), publie l'article de R. Dragović, intitulé *Organisations ouvrières* et qui plaide en faveur de la création d'organisations purement ouvrières.

En même temps, les anciens socialistes avancent leur conception. Ainsi, par exemple, Dragiša Lapčević, qui invite en 1901 les paysans à entrer dans l'organisation ouvrière. Il déclare: „Nous leur avons ouvert la porte de notre maison, nous leur faisons de la place parmi nous, nous les accueillons dans notre organisation ouvrière prolétarienne“.

A la mai 1901, Jovan Skerlić rentre de France comme partisan de Jaurès et commence à propager une sorte de socialisme idéaliste, visionnaire, lyrique et romantique.

Ce qui a de nouveau enflammé les luttes idéologiques au sein du mouvement socialiste, qui commence à prendre dès lors la forme d'un mouvement ouvrier de classe social-démocrate.

sans, dans lequel il écrit: „Il est de l'intérêt de classe du paysan en train de sombrer de se regrouper en un tout prolétarien, qui célèbre aujourd'hui la fête du travail“.

A l'instar de la Proclamation du Premier mai 1898, la pétition ouvrière adressée à l'Assemblée populaire à la mai 1898, évoque comme principal antagonisme social „la classe des pauvres“ et la „classe des riches“. Elle ne présente aucune revendication, ne souligne pas le droit du peuple à lutter pour l'amélioration de sa situation, ne souligne pas davantage sa volonté de poursuivre la lutte, n'exerce aucune pression ouverte.

„Le ton de requête de cette pétition n'est pas dû au caractère réactionnaire du régime ni à la faiblesse, et l'absence d'organisation du mouvement ouvrier... Il était l'expression des conceptions petites-bourgeoises promues par le groupe Skerlić, l'expression de leur utopisme et leur opportunisme“.

La prédomination du groupe Skerlić sur les éléments ouvriers, qui campaient sur des positions de classe militantes, donnait à toute activité socialiste de l'époque un cachet petit-bourgeois.

Il ressort que le mouvement socialiste en Serbie était, malgré la fondation de la rédaction du *Socijal-Demokrata*, jusqu'à l'arrivée de Radovan Dragović, fondé sur des idées idéalistes et utopistes, qu'il représentait le mouvement socialiste petit-bourgeois, qui soutenait les mouvements étrangers apparentés. Il se liait de ce fait à la classe ouvrière mais n'était pas véritablement fondé sur la socialisme scientifique.

Les organisations ouvrières socialistes créées au cours du 19-ème siècle en Serbie ont cessé d'exister au temps de la terreur déclenchée après l'attentat de la Saint-Jean.

C'est aussi le temps où de nombreux éminents socialistes de la période précédente ont quitté la scène politique définitivement ou provisoirement.

Les conflits idéologiques entre les socialistes du début du 20-ème siècle ont été engendrés par la proposition de Jovan Skerlić et Milorad Popović de créer une direction provisoire — un Comité, composé de partisans du socialisme petit-bourgeois.

Une lettre de Ljuba Jovčić révèle que Radovan Dragović y était opposé déjà en novembre 1900.

Le groupe marxiste conduit par R. Dragović exposait ses vues non seulement lors de débats mais aussi dans trois principaux journaux socialistes, qui paraissaient à l'époque.

Le premier journal, *Napred* (En avant), publie l'article de R. Dragović, intitulé *Organisations ouvrières* et qui plaide en faveur de la création d'organisations purement ouvrières.

En même temps, les anciens socialistes avancent leur conception. Ainsi, par exemple, Dragiša Lapčević, qui invite en 1901 les paysans à entrer dans l'organisation ouvrière. Il déclare: „Nous leur avons ouvert la porte de notre maison, nous leur faisons de la place parmi nous, nous les accueillons dans notre organisation ouvrière prolétarienne“.

A la mai 1901, Jovan Skerlić rentre de France comme partisan de Jaurès et commence à propager une sorte de socialisme idéaliste, visionnaire, lyrique et romantique.

Ce qui a de nouveau enflammé les luttes idéologiques au sein du mouvement socialiste, qui commence à prendre dès lors la forme d'un mouvement ouvrier de classe social-démocrate.